

The Tanbi Architectural Types in Comparative Analyses of Scholarly Studies and Historical Texts; The Case of Yazd

Davood Emami Meybodi

Ph.D. Candidate, Conservation and Regeneration of historical Buildings and Urban Fabrics, Faculty of Restoration and Conservation, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran

Received: June 06, 2024

Revised: September 10, 2024

Accepted: September 23, 2024

(Pages: 113–148)

Emami Meybodi, Davood. "The Tanbi Architectural Types in Comparative Analyses of Scholarly Studies and Historical Texts; The Case of Yazd". *Soffeh* 36, no. 1 (2026): 113–148.

DOI: <http://doi.org/10.48308/soffeh.2024.229622.1212>

Abstract:

Background and objectives: The Tanbi is a traditional Iranian architectural space extensively used during the medieval period. The term Tanbi frequently appears in historical Yazd-related texts, referring to different architectural typologies, and constituting one of the main spatial elements in the buildings. The present paper aims to investigate the spatial qualities and typologies of Tanbi as documented in historical texts related to Yazd. Considering the scarcity of the Tanbi in other regions of Iran, the frequent references to Tanbi in Yazd's historical texts, and the lack of research on the subject, this study addresses the significance and classifications of the Tanbi in Yazd's architecture. It seeks to understand the characteristics of

Keywords:

Tanbi, Yazd, Typology, Historical texts, Architecture.

SOFFEH

Soffeh Journal, Shahid Beheshti University, Vol. 36, Issue 1, No. 112, 2026

P-ISSN: 1683-870X

*. Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

*. Corresponding Author Email Address: mehraz.emami@gmail.com

<http://doi.org/10.48308/soffeh.2024.229622.1212>

Tanbi types in Yazd and to trace their semantic and structural changes over time. The study employs a mixture of analytical and historical methods based on library-documentary research, to identify Tanbi typologies in historical texts and analyse the architectural features and structural evolution of the Tanbi.

The earliest authoritative source on Yazd's architecture is the work of Donald Wilber, who classified Ilkhanid architectural features. The subsequent research belongs to Iraj Afshar, who introduced the architecture of this region. Wilber, together with Liza Gholmbeg, further elaborated on the architectural principles of the Al-e Muzaffar and Timurid periods in Yazd, highlighting regional characteristics. In his research on Timurid architecture in Khorasan, Bernard O'Kane has referred to the architecture of the Muzaffarid dynasty in Yazd and its influence. The article 'Muzaffarid Houses of Meybod' is a pioneer in the study of residential architecture of the period and the 'tanabi' spaces in these houses. Khademzadeh's survey of Al-e Muzaffar houses in Yazd similarly investigates their Tanbi spaces. In their subsequent report on the Safavid houses of Meybod, Esfanjari and Zakerameli have dedicated a section to the tanabi. Zakerameli, in his article, has conducted a comparative study of the 'ivan' (porch) in Muzaffarid and Safavid houses, mentioning the evolution of the tanabi from the Muzaffarid to the Safavid period. Esfanjari, in his book, has summarised his research on the evolution of residential architecture in the city of Meybod. Karimi's article on 'Clay reliefs are a special kind of architectural decoration' focuses on Tanbi decorations in the Boruni (external) house. Another study examines the decorative styles of residential architecture in the Al-e Muzaffar period in Yazd, including Tanbi spaces. Research on Tanbi in Al-e Muzaffar houses of Ardakan typologically classifies Tanbi types. In his book *House, Culture, Nature*, Haeri examines the architecture of historical and contemporary houses to develop a design process and criteria for houses, mentioning the tanabi in the houses of Kashan. Preceding these two articles, the description of the Tanabi space in the houses of Tabriz and its patterns is discussed in *The Old Houses of Tabriz*. Mazaherian's article on the typology of Iranian mosques with Shabestan includes a category of mosques featuring Tanbi, analysing different Tanbi types in mosques. Balali Askoui detailed the Tanbi of the Rab'-e Rashidi Khanqah complex during the Ilkhanid era in both article and book formats. Other studies investigate the Tanbi spaces in the Khanqah and the so-called 'Sharbat Khaneh Afushta'. A notable work analysing the Tanbi space in relation to poetry and philosophy is 'Golgashat Dar She'r va

Andisheh Hafez', where the Tanbi space is examined through poetic texts. However, it can be acknowledged that no study has yet focused on the existing and historical types of Tabanis or the architectural analysis of the Tabani in Yazd.

Materials and methods: Adopting a historical-analytical approach, the present paper explores the significance of the architectural typologies of 'Tanbi.' The typologies of Tanbi are first investigated in historical texts, followed by a description of the architectural features of surviving Tanbi structures, and finally, the evolution of Tanbi in existing buildings is scrutinised. This research is conducted in two phases. In the first phase, the necessary historical information is collected from local historical texts such as 'Tārikh-e Yazd,' 'Tārikh-e Jadīd-e Yazd,' 'Jāme'-e Mofidī,' and 'Jāme'-e Ja'fari.' These are mainly compiled by local historians. This is because of this literature's local tone and focus. It is worth noting that during the examination of the term 'Tanbi,' accessible historical texts mentioning Tanbi, such as 'Mu'jam al-Buldān,' 'Tāj al-'Arūs,' and Persian dictionaries like 'Sihāh al-Furs' and 'Majma' al-Furs,' were also utilised. The research encompasses all variants, including public and private structures. In the subsequent phase, the necessary data was collected through field surveys to align the library-based data with field studies. Finally, a comprehensive analysis was conducted.

Results and conclusion: The findings indicate that historical texts of Yazd refer to the Tanbi within mosques, schools, shrines, houses, gardens, khanqahs (Sufi lodges), and divankhanas (court halls), with residential spaces containing most instances. The alignment of ornaments such as stucco work, 'tong-bori' (a type of carving), 'jamkhaneh' (mirror work), 'gel-bori' (floral carving), 'naghool-kari' (another decorative technique), and lattice stucco and tilework with historical texts all attest to the prestige of the Tanbi space during this era. Analysing the term 'tanbi,' it was found to have connections with concepts such as 'shah-neshin' (royal sitting room), 'wind and windcatchers,' 'light and illumination,' and 'hanjeh' (a type of space). The study of the evolution of tanbi revealed that this term was called 'tazar' in the medieval period and was mistakenly written as 'taraz' or 'tarar.' The word 'tazar,' which evolved from 'tazar,' is derived from the original term 'tachar.' The attribution of the title 'shah-neshin' to this space is also inspired by the Tachar Palace in Persepolis. After scrutinising

historical texts, it became evident that the function of this space in central Iran also evolved alongside the term. For instance, the word 'tachar,' which referred to a winter living space, transformed into 'tazar' for a summer living space during the Islamic era. These transformations led to some texts even associating spaces like 'tabkhaneh' (a contrasting space to the Tanbi) with shared meanings. Delving into the definition of Tanbi clarified that the Tanbi space is diverse, with the only common concept being its role as a 'shah-neshin' (a royal space). The Tanbi of the Yazd Jameh Mosque represents the pinnacle of Tanbi usage in mosques, emerging due to architectural and structural needs and influencing other buildings. The Tanbi of the Al-e Muzaffar House, as a royal space, was later replaced by the tallar(hall) and the badghir (windcatcher), but its functional impact remained enduring in homes. The Tanbi of Al-e Muzaffar gardens, whether as a 'shah-neshin' at the entrance or as a 'chahar suffa' (pavilion) within the garden, served as a precursor to Timurid and Safavid gardens, later being replicated in various forms.

گونه‌های معماری طنبی در برهم‌سنجی مطالعات دانشوران و متون تاریخی

مطالعه موردی: شهر یزد

دریافت: ۱۷ خرداد ۱۴۰۳

بازبینی: ۲۰ شهریور ۱۴۰۳

پذیرش: ۲ مهر ۱۴۰۳

(صفحه ۱۱۳-۱۴۸)

 داود امامی میبدی

امامی میبدی، داود. «گونه‌های معماری طنبی در برهم‌سنجی مطالعات دانشوران و متون تاریخی؛ مطالعه موردی: شهر یزد». فصلنامه علمی معماری و شهرسازی صفه، سال ۳۶، شماره ۱ (۱۴۰۵): ۱۱۳-۱۴۸.

کلیدواژگان: طنبی، یزد، گونه‌شناسی، متون تاریخی، معماری.

چکیده

اهداف و پیشینه: طنبی در قرون میانه، از حیث فضایی، در بناهای مختلف ایران بسیار مشهود و جزء فضاهای اصلی این ساختمان‌ها و از حیث واژگانی، در متون تاریخی یزد، برای گونه‌های متفاوت معماری پرتکرار بوده است. هدف در این مقاله بررسی کیفیت و گونه‌های فضایی طنبی در متون تاریخی و منابع موجود یزد است. با توجه به کمبود گونه‌های طنبی در جاهای دیگر ایران و تعدد اشارات به طنبی در متون تاریخی یزد و کمبود پژوهش در خصوص گونه‌های طنبی، و اینکه، تا به امروز در هیچ تحقیقی به‌طور جداگانه به موضوع گونه‌های موجود و تاریخی طنبی و تحلیل معماری‌اش در یزد پرداخته نشده است، در مقاله حاضر به اهمیت و گونه‌های طنبی در معماری یزد و ویژگی‌ها و تحولات معنایی و کالبدی آن توجه و با ترکیبی از روش‌های تحلیلی - تاریخی و تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای - اسنادی، به شناخت گونه‌های طنبی در متون تاریخی پرداخته و چگونگی معماری و تحولات کالبدی طنبی تحلیل می‌شود. در پیشینه این تحقیق، دسته‌بندی ویژگی‌های معماری ایلخانی، معماری آل مظفر یزد و میبد و اردکان و تأثیر طنبی بر آن، مقایسه تطبیقی ایوان در خانه‌های مظفری و صفوی، بررسی شده و طراحی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر، طنبی و الگوهای آن در

خانه‌های برخی شهرهای دیگر، و گونه‌شناسی مساجد بر اساس این فضا مورد توجه است. در کتاب گلگشت در شعر و اندیشه حافظ، فضای طنبی با توجه به متن شعر تحلیل می‌شود.

مواد و روش‌ها: در پژوهش حاضر با رویکرد تاریخی - تحلیلی، به تبیین جایگاه گونه‌های معماری طنبی پرداخته و در ابتدا گونه‌های طنبی در متون تاریخی بررسی و سپس از طنبی‌های باقی‌مانده، ویژگی‌های معماری آن شرح داده، و در نهایت سیر تحول طنبی در ساختمان‌های موجود کنکاش شده است. این پژوهش شامل دو مرحله است. اول اطلاعات تاریخی محلی لازم از متون تاریخی یزد گردآوری شده است. دلیل انتخاب این آثار علاوه بر دارا بودن همه ویژگی‌های کلی تاریخ‌نگاری محلی، توجه اصلی نویسندگان تاریخ‌های محلی به بناهای یزد و سازندگان آنها بوده است. در مرحله بررسی واژگان طنبی، علاوه بر برخی از آن متون تاریخی، از مراجع و فرهنگ‌نامه‌های فارسی نیز استفاده شده است. این پژوهش معطوف به همه بناها و شامل بررسی طنبی بناهای عرصه‌های عمومی و خصوصی است. در مرحله بعد برای انطباق داده‌های کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی، اطلاعات لازم از طریق بررسی‌های میدانی جمع‌آوری شده، و در پایان تجزیه و تحلیل نهایی انجام شده است.

۱. دانشجوی دکتری رشته مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان

mehraz.emami@gmail.com

۱۱۲، شماره ۱، پیاپی: ۱۴۰۵، فصلنامه علمی معماری و شهرسازی؛ سال سی‌وششم، بهار ۱۴۰۵، شماره ۱، پیاپی: ۱۱۲
*. Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ص ۱۱۳
*. Corresponding Author Email Address: mehraz.emami@gmail.com
<http://doi.org/10.48308/soffeh.2024.229622.1212>

پرسش‌های تحقیق

۱. طنبی، به اتکای متون تاریخی یزد، در چه بناهایی و با چه ویژگی‌هایی است؟
۲. در بناهای تاریخی موجود یزد، طنبی واجد چه ویژگی‌های کالبدی و کارکردی است؟
۳. سیر تحولات کالبدی این فضا در ساختمان‌های تاریخی موجود چگونه است؟

نتایج و جمع‌بندی: در متون تاریخی یزد به فضای طنبی درون مساجد، مدارس، مزارها، خانه‌ها، باغ‌ها، خانقاه‌ها، و دیوان‌خانه‌ها اشاره شده و بیشترین فراوانی نمونه‌های تاریخی متعلق به فضاهای مسکونی است. انطباق آرایه‌های موجود از قبیل گچ‌بری، تنگ‌بری، جامخانه، گل‌بری، نغول‌کاری و مشبک‌های گچی، و کاشی‌کاری با متون تاریخی همگی دلایلی بر نفیسی فضای طنبی در این دوران هستند. در تحلیل طنبی پیوستگی‌های این واژه با مفاهیمی چون «شاه‌نشین»، «باد و بادگیر»، «نور و روشنایی» و «هنجه» مشخص می‌شود. در سیر تحول طنبی، این واژه را در قرون میانی «طرز» نامیده و به اشتباه به «طرز» و «طرر» می‌نگاشته‌اند. واژه طرز تحول یافته «تزر» و برگرفته از واژه اصیل «تجر» است. اطلاق «شاه‌نشین» برای این فضا نیز برگرفته از کاخ تجر در تخت‌جمشید است. بر اساس متون تاریخی، همراه با تحول واژه، عملکرد فضایی نیز در مناطق مرکزی ایران متحول شده است، واژه تجر، که برای فضای زمستان‌نشین به کار می‌رفته، در دوران اسلامی به فضای تابستان‌نشین برای واژه تزر تغییر کرده است. این تحولات باعث شده در برخی متون تاریخی، حتی فضاهایی مانند تایخانه که در تخالف با طنبی بوده‌اند، دارای یک اشتراک معانی باشند. با غور در تعاریف طنبی معلوم گردید که فضای طنبی در تاریخ معماری ایران متنوع و یگانه مفهوم مشترک همان شاه‌نشین بودن فضا است. طنبی مسجد جامع یزد به‌خاطر نیازهای معماری و نیارشی ایجاد شده و بر بناهای دیگر تأثیر گذاشته است. طنبی خانه آل مظفر، فضایی شاه‌نشین است که در دوران بعد با تالار و بادگیر جانشین می‌شود، ولی تأثیر کارکردی آن برای همیشه در خانه‌ها باقی می‌ماند. طنبی باغ‌های آل مظفر، چه به‌صورت شاه‌نشین درگاه ورودی و چه به‌صورت چهارصفه (کوشک) درون باغ، به‌منزله سلف - باغ‌های تیموری و صفوی، در دوران بعد به انحای مختلف تکرار می‌شود.

مقدمه

- روش‌شناسی تحقیق: در پژوهش حاضر با رویکرد تاریخی - تحلیلی، به تبیین جایگاه گونه‌های معماری طنبی پرداخته شده است. این پژوهش دارای دو مرحله است. در مرحله اول اطلاعات تاریخی لازم از متون تاریخی محلی مانند تاریخ یزد، تاریخ جدید یزد، جامع مفیدی، و جامع جعفری گردآوری و با با تکیه مشخص بر متون تاریخی محلی نوشته شده است. دلیل انتخاب این آثار علاوه بر دارا بودن همه ویژگی‌های کلی تاریخ‌نگاری محلی، توجه اصلی نویسندگان آنها به بناهای یزد و سازندگان آنها بوده است.^۲ در مرحله بررسی واژگان طنبی، علاوه بر متون تاریخی در دسترس نگارنده که در آنها از طنبی نام برده شده است، از مراجعی مانند معجم البلدان، تاج العروس، و فرهنگ‌نامه‌های فارسی مانند صحاح الفرس و مجمع الفرس نیز استفاده شده است. این پژوهش معطوف به همه بناها و شامل بررسی طنبی بناهای عرصه عمومی و خصوصی مانند مساجد، مدارس، خانقاه‌ها، مزارها، باغ‌ها، و خانه‌های

۲. بهمن زینلی و مصطفی پیرمادیان، «تحلیلی بر تطور تاریخ‌نگاری محلی یزد (از آغاز تا پایان عصر صفوی)»، پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران، دوره ۳، ش. ۵ (پاییز و زمستان ۱۳۹۳): ۱۰۴-۱۲۱.

۳. دونالد ویلبر، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی (تهران: نشر علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳).

۴. ایرج افشار، یادگارهای یزد (تهران: انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۷۴).

یزد می‌شود. در مرحله بعد اطلاعات لازم از طریق بررسی‌های میدانی جمع‌آوری شده که برای انطباق داده‌های کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی بوده است. در پایان تجزیه و تحلیل نهایی صورت گرفته است.

- پیشینه نظری تحقیق: اولین منبع معتبر در حوزه توصیف معماری یزد کتاب دونالد ویلبر است که به دسته‌بندی ویژگی‌های معماری ایلخانی اختصاص دارد. در این کتاب، سبک یزد یکی از سبک‌های معماری رایج در دوره ایلخانی معرفی شده، ولی به فضای طنبی اشاره چندانی نشده است.^۳ در تحقیق بعدی، ایرج افشار با نگاهی تاریخی - اجتماعی به معرفی معماری بناهای این خطه پرداخته، ولی از حد معرفی و توصیف کلی بناها فراتر نرفته است.^۴ در کتاب افشار هرچند به فضای طنبی اشاره شده ولی رجوع آن صرفاً بر مبنای توصیف و بیان متون تاریخی است. ویلبر و لیزا گلمبگ در کتاب خود علاوه بر شرح بناهای آل مظفر و تیموری یزد، اصول معماری این دوره را تعریف کرده و در بخش جلوه‌های ناحیه‌ای، به شرح ویژگی‌های بومی معماری این منطقه پرداخته‌اند.^۵ ویلبر در این کار مشترک به فضای طنبی در بخش آل مظفر یزد پرداخته ولی وارد مبحث تحلیل معماری طنبی نشده است. اوکین در پژوهشی در خصوص معماری تیموری در ناحیه خراسان، به معماری آل مظفر یزد و تأثیر آن اشاره کرده است.^۶ او در بخش بناهای اعیانی فقط اشاره‌ای گذرا به طنبی کرده است. نویسندگان مقاله «خانه‌های مظفری میبد» پیشگام مطالعات معماری مسکونی دوره آل مظفر و فضای طنبی در این خانه‌ها هستند.^۷ آنها در تحلیل خانه‌های آل مظفر میبد، وارد توصیف و تحلیل این فضا شده و سعی در ریشه‌یابی تاریخی این فضا کرده‌اند. خادم‌زاده طنبی‌های یزد را بررسی کرده است. در این کار پژوهشی، هرچند بخش جداگانه‌ای به طنبی اختصاص داده نشده، ولی ضمن توصیف معماری به جنبه‌هایی از تحلیل طنبی

نیز اشاره گردیده است.^۸ اسفنجاری و ذاکرعاملی در گزارش خود در مورد خانه‌های صفوی میبد، بخشی را به طنبی اختصاص داده‌اند.^۹ ایشان در این گزارش با نگاهی تطبیقی به مقایسه طنبی خانه‌های آل مظفر و صفوی پرداخته‌اند. مقاله «معماری خانه‌های صفوی میبد» حاصل طرح تحقیقاتی بزرگ در حوزه معماری مسکن صفوی در شهر میبد و فضای طنبی در آن خطه است، این مؤلفان نیز بخشی از نگاه تطبیقی خود را در آن مقاله ذکر کرده‌اند.^{۱۰} ذاکرعاملی و جبل عاملی به مقایسه تطبیقی ایوان در خانه‌های مظفری و صفوی پرداخته و در رهگذر آن به تحول طنبی از دوره آل مظفر تا صفوی اشاره کرده‌اند.^{۱۱} اسفنجاری در کتاب خود^{۱۲} جمع‌بندی تحقیقاتش را درباره سیر تحول معماری خانه در شهر میبد آورده و در بخشی از کتاب به طنبی آل مظفر نگاهی داشته است. در این کتاب تحول طنبی در تحول خانه بررسی و سعی شده تحولات کالبدی طنبی را با کرونولوژی خانه همگام کند. مقاله کریمی از جمله پژوهش‌هایی است که به بررسی تزیینات طنبی خانه برونی میبد اختصاص دارد و از رهگذر آن، تزیینات منحصربه‌فرد گل‌بری را شرح داده شده است.^{۱۳} همچنین میردهقان و همکاران در مقاله‌شان به بررسی جایگاه و شیوه‌های تزیین خانه‌های آل مظفر پرداخته‌اند است که فضای طنبی را هم شامل می‌گردد.^{۱۴} آنها برخلاف کریمی به مقایسه تطبیقی آرایه‌های خانه‌های مظفری یزد پرداخته و تمرکز تزیینات را در فضای طنبی دانسته‌اند. طنبی خانه‌های آل مظفر اردکان موضوع مقاله دیگری است که در آن ضمن تیپولوژی خانه‌ها به گونه‌های طنبی نیز پرداخته می‌شود.^{۱۵} حائری به بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر، به‌منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه، پرداخته و با بررسی طنبی در خانه‌های کاشان و سازمان فضایی آن خانه‌ها را تحلیل کرده است.^{۱۶} جایگاه فضای طنبی در خانه‌های قاجاری تبریز موضوع یک پژوهش است.^{۱۷} سیر تحول اندام اصلی

۵. دونالد ویلبر و لیزا گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران (تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۷۴).

۶. برنارد اوکین، معماری تیموری در خراسان (مشهد: انتشارات به‌نشر، ۱۳۸۶).

۷. لیلا ذاکرعاملی و عیسی اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، در میبد شهری که هست (تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۵).

۸. محمدحسن خادم‌زاده، معماری دوره آل مظفر یزد (تهران: نشر همیا، ۱۳۸۷).

۹. عیسی اسفنجاری و لیلا ذاکرعاملی، گزارش پژوهش مسکن صفوی میبد (مرکز اسناد پایگاه پژوهشی میبد و مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان یزد، ۱۳۸۴).

۱۰. لیلا ذاکرعاملی و عیسی اسفنجاری کناری، «معماری خانه‌های صفوی میبد»، در مجموعه مقالات معماری و شهرسازی گردهمایی مکتب اصفهان (تهران: نشر فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۷).

۱۱. لیلا ذاکرعاملی و عبدالله جبل‌عاملی، «بررسی سیر تحول ایوان در خانه‌های سنتی دشت یزد - اردکان از دوره مظفری تا قاجار»، صفه، دوره ۲۳، ش. ۳ (۱۳۹۲): ۱۰۳-۱۱۸.

12. Eisa Esfanjary, *Persian Historic Urban Landscapes: Interpreting and Managing Maibud over 6000 Years* (Edinburgh: University press, 2017).

۱۳. امیرحسین کریمی، «نقش برجسته‌های گلی، گونه‌ای خاص از تزیینات معماری میبد»، در میبد شهری که هست (تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۵).

۱۴. سیدفضل‌الله میردهقان اشکذری، محمدابراهیم زارعی، و محمدحسن خادم‌زاده، «تزیینات معماری مسکونی دوره آل مظفر در منطقه یزد و جایگاه آنها در خانه‌های این دوره»، مجله مطالعات معماری ایران، دوره ۵، ش. ۹ (بهار و تابستان ۱۳۹۵): ۱۰۱-۱۲۲.

15. Mansoureh Dormohamadi, "Typology of Historical Houses in Muzaffarid ERA: Case Study of Ardakan City, Yazd, Iran", *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 44 (2020): 945-952.

۱۶. محمدرضا حائری، خانه، فرهنگ، طبیعت (تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، ۱۳۸۸).

به گونه‌های موجود و تاریخی طنبی و تحلیل معماری فضای طنبی در محدوده جغرافیایی یزد پرداخته نشده است.

۱. واژه طنبی

هرچند واژه طنبی در برخی متون معاصر به صورت تنبی نوشته شده است ولی در متون تاریخی مورد پژوهش نگارنده ردپایی از این نوع نگارش دیده نمی‌شود. برای تدقیق شدن در حدود معنایی طنبی، ابتدا واژه طنبی کندوکاو می‌گردد؛ واژه طنبی در دو سطح تعریف و تحلیل واژگان بررسی می‌شود.

۱.۱. تعریف واژگانی طنبی

با توجه به گونه‌گونی تعاریف طنبی، این واژه در بناهای مختلف به صورت مجزا تعریف می‌شود.

۱.۱.۱. تعریف طنبی مسجد

دسته‌ای از تعاریف را می‌توان برای معرفی طنبی مسجد به کار برد؛ مانند تعریف معماریان: «طنبی تالارهای کشیده و بی‌ستون است با دیوارهای بلند که به بیرون پنجره ندارد».^{۲۶} پیرنیا نیز طنبی را تالار کشیده و درازی که دیوار آن پنجره ندارد، تعریف کرده است.^{۲۷} مظاهریان طنبی را یکی از انواع شبستان در مساجد دانسته و می‌نویسد: «شبستان‌های طنبی متشکل از اتاقی کشیده و مستطیلی یا گاه اتاقی مربعی بوده و حتی گاهی اتاقی به فرم‌های دیگر است».^{۲۸} او در این پژوهش فضای شبستان زمستانه را مترادف با طنبی تعریف کرده و انواع متفاوت بیت الشتاء یا شبستان زمستانه را در ذیل گونه‌شناسی طنبی آورده است. اگرچه اصطلاح مسجد زمستانی مربوط به این نوع شکل معماری عموماً به معنی استفاده از آن در فصل زمستان است، لیکن این شکل بنا منحصرأ مخصوص زمستان نبوده است.^{۲۹} اسفنجاری برخلاف مظاهریان، فضای شبستان

خانه‌های تبریز، که شامل فضای طنبی نیز می‌شود، در مقاله دیگری بررسی شده است.^{۱۸} در این دو تحقیق تحلیل الگوهای فضایی خانه سرلوحه پژوهش بوده است ولی جداگانه فضای طنبی تحلیل نشده است. مقدم بر این دو مقاله، شرح فضای طنبی خانه‌های تبریز و الگوهای آن در کتاب معماری دوره آل مظفر یزد مطالعه شده است.^{۱۹} مظاهریان در مقاله‌ای به گونه‌شناسی مساجد شبستان‌دار ایران و یکی از گونه‌های آن شامل مساجد طنبی‌دار و در ادامه به انواع گونه‌های طنبی در مساجد پرداخته است.^{۲۰} قبل از این مقاله، معماریان در کتابی به توصیف معماری ایرانی^{۲۱} و سپس در کتابی دیگر به معرفی گونه طنبی در مساجد ایران می‌پردازد ولی اشاره‌ای به انواع طنبی و کارکردهای آن نمی‌کند.^{۲۲} بالالی اسکویی ابتدا در مقاله و سپس در کتاب خود به شرح طنبی مجموعه خانقاهی ربع رشیدی در دوران ایلخانی پرداخته و سعی در جانمایی فضای طنبی در طرح فرضی این مجموعه و شفاف‌سازی سازمان فضایی آن کرده است.^{۲۳} بررسی فضای طنبی در خانقاه و بنای موسوم به شربت‌خانه افوشته یکی دیگر از پژوهش‌ها درباره طنبی است که به بازخوانی معماری طنبی به استناد متون و تطبیق با شواهد موجود اختصاص دارد.^{۲۴} نویسندگان این مقاله به‌طور مفصل به تحلیل و تفسیر فضای «چهارصفه» و «طنبی» پرداخته‌اند و با استعانت از لغت‌نامه‌ها و کتاب تاریخ یزد، تصوراتی از شکل فضای معماری به‌دست داده‌اند. آنها به شباهت‌هایی همچون ارتباط طنبی با باغ یا باغچه، مرتبط بودن با حوض و عنصر آب، وجود طنبی فوقانی و تحتانی و مشابهت آرایه‌ای شربت‌خانه افوشته با طنبی‌های قرن نهم یزد اشاره کرده‌اند. یکی از منابع در ارتباط با فضای طنبی، کتاب گلگشت در شعر و اندیشه حافظ است. در این کتاب فضایی طنبی با توجه به متن شعر تحلیل می‌شود.^{۲۵} درنهایت می‌توان گفت با توجه به پژوهش‌های مذکور، تا به حال در تحقیقی جداگانه

۲.۱.۱. تعریف طنبی خانه

پیرنیا طنبی را اتاقی دراز یا اتاق بزرگی دانسته که در وسط ساختمان قرار دارد و اطراف آن را دیگر فضاها هستند.^{۳۴} در جایی دیگر او طنبی را اتاقی صلیبی شکل دانسته که در کنار بادگیر قرار می‌گرفته است.^{۳۵} اگر نظریهٔ ذاکرعاملی و اسفنججاری دربارهٔ عملکرد بادگیر بودن ایوان آل مظفر را بپذیریم، آنگاه این تعریف پیرنیا تثبیت می‌گردد، علاوه‌براینکه نمونه‌های موجود مانند خانهٔ برونی میبد که پلانی چلیپایی (صلیبی) دارد نیز دقیقاً منطبق بر این تعریف طنبی است. قلباش طنبی را اتاق خواب و استراحت و واقع‌شده بین دو اتاق تالار و بادگیر قلمداد کرده است.^{۳۶} ریاحی طنبی را فضایی دارای سقفی بلند دانسته که بام طنبی به قد نیم زرع یا سه چهارک پیش‌کرده داشته است که آن را «تیره‌بند» می‌نامیدند. از دو طرف چپ و راست طنبی دو در به راهرو باز می‌شده، در بالای درهای راهرو مشبک ارسی نصف شده بوده که از آن جریان هوا عبور می‌کرده است. قسمت عقبی طنبی، صدر مجلس و شاه‌نشین نامیده می‌شده است.^{۳۷} برخی طنبی را شبیه آنچه امروز به آن حال گفته می‌شود، و اتاقی بادگیردار و تابستانه‌ای می‌دانند که در وسط قرار گرفته و ورودی اتاق‌های دیگر در آن قرار دارد.^{۳۸} طنبی در تبریز صفتی است برای فضای مرکزی و رسمی خانه که می‌تواند سه‌دری، پنج‌دری، یا ارسی باشد. این فضا از مهم‌ترین و باارزش‌ترین فضاهای خانه‌های دورهٔ قاجار و پهلوی و کارکردش تالار پذیرایی بوده است.^{۳۹} این تعریف را حتی می‌توان بر فضای طنبی در خانه‌های آل مظفر مترتب دانست، ولی برای تعریف طنبی مسجد موضوعیت ندارد.

۳.۱.۱. تعریف طنبی باغ

تعاریف دیگر بیان‌شده از طنبی کلی هستند و می‌توان آنها را به طنبی‌های مزار و باغ و مدرسه توسعه داد، مانند معنای طنبی

زمستانه را که در افواه محلی به آن گرم‌خانه می‌گویند، فضای طنبی تلقی نکرده است.^{۴۰} با دقت بر مفاهیم مستتر در تعاریف پیرنیا و معماریان مشخص می‌گردد که وجود دیوارهای بلند و بدون روزن مفهوم فضای گرم‌خانه را در ذهن متبادر می‌کند و در بطن آن تعاریف مفهوم فضای گرم‌خانه نهفته است. درضمن اگر معنای طنبی را آن‌قدر گسترده بگیریم که حتی گرم‌خانه‌های مساجد آل مظفر و تیموری ناحیهٔ یزد در آن قلمرو قرار گیرد، حداقل این مشکل پیش می‌آید که چرا در متون تاریخی قرن هشتم و نهم، علی‌رغم اشاره به مساجد ناحیه‌ای، کمتر نامی از طنبی نیست؟ درحالی‌که نام فضای طنبی مسجد در متون تاریخی دورهٔ قاجار کمابیش دیده می‌شود. این مشکل با وجود تشابه سازه‌ای بین طنبی و تیپ رایج گرم‌خانه، بغرنج‌تر می‌شود. تیپ رایج گرم‌خانه‌های منطقه، یک تالار کشیده در راستای محور قبله بوده با دورتادوری کمپوش‌شده و حجره‌های فوقانی مختص استفادهٔ زنان بوده است.^{۴۱} بین طنبی و گرم‌خانه تنها یک تفاوت شاخص دیده می‌شود، طنبی مساجد همانند طنبی خانه، و شبستان تابستانه و همسطح کف گنبدخانه و ایوان اجرا می‌شده است، درحالی‌که گرم‌خانه معمولاً پایین‌تر از کف گنبدخانه و فضایی زمستانه است. گرم‌خانه معمولاً دارای جرزهای ضخیم و در برخی مواقع مانند حمام در دل زمین فرو رفته است تا از گرزد سرمای سوزان زمستان در امان باشد.^{۴۲} به‌نظر نگارنده هرچند تشابه ساختاری و فرمی بین طنبی و گرم‌خانه را نمی‌توان انکار کرد، ولی برای تمیز دادن مفهوم طنبی با دیگر فضاهای مشابه باید، با توجه به اصل هرمنوتیک (تأویل)، به منابع اصلی اولیه ارجاع و از زمان‌پریشی اجتناب کرد. این نوع پلان طنبی در معماری قدیمی ایران «هنجه» نامیده می‌شد.^{۴۳} نگارندهٔ مقاله حاضر مفهوم «کشیدگی» مستتر در واژهٔ هنجه و منطبق با فرم‌های طنبی مساجد محلی را بهترین مفهوم برای تعریف فضای طنبی مساجد می‌داند.

۱۷. مینو قره‌بگلو و لاله رشاد، «عوامل تصویرپذیر درخانه‌های دوره قاجار شهر تبریز»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، دوره ۳۶، ش. ۳ (۱۴۰۰): ۲۳۳-۲۴۱.

۱۸. امیر حق‌جو، حسین سلطان‌زاده، فرهاد تهرانی، و سیمن ایوازیان، «سیر تحول اندام‌های اصلی خانه‌های تبریز از دورهٔ قاجار تا اواخر دوره پهلوی دوم»، صفه، دوره ۲۹، ش. ۳ (۱۳۹۸): ۱۲۱-۱۴۰.

۱۹. محمدعلی کی‌نژاد و محمدرضا شیرازی، خانه‌های قدیمی تبریز (تهران: فرهنگستان هنر، موسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری، ۱۳۸۹).

۲۰. حامد مظاهریان، سعید خاقانی، و محمدمهدی طاهری، «گونه‌شناسی شبستان محور مسجد‌های تاریخی ایران و بازنمایی آن با بهره‌وری از سامانه اطلاعات جغرافیایی»، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، دوره ۲۳، ش. ۳ (پاییز ۱۳۹۷): ۱۷-۲۶.

۲۱. غلامحسین معماریان، معماری ایرانی (تهران: انتشارات سروش دانش، ۱۳۸۷)، ۵۸۲.

۲۲. معماریان، معماری ایرانی: دستگاه‌شناسی (تهران: نشر گلجام، ۱۳۹۹).

۲۳. آریتا بلالی اسکویی، محمدعلی کی‌نژاد و عبدالحمید نقره‌کار، «طرح فرضی ربع و شهرستان رشیدی»، صفه، دره ۲۰، ش. ۱ (بهار و تابستان، ۱۳۸۹): ۷۶-۵۱.

۲.۱. تحلیل واژگانی طنبی

در بررسی واژه طنبی یکی از سؤالات این است که این فضایی که در قرون میانه در نواحی مرکزی ایران رواج داشته و رد و نشانه آن در متون تاریخی بسیار دیده می‌شود، جانشین چه نام قدیمی‌ای شده است؟ برای پاسخ به این سؤال می‌توان به کتاب *صاحح الفرس* متعلق به قرن هشتم مراجعه کرد. در این لغتنامه در تعریف «بادگرد» آمده است: «طرز بود اعنی خانه تابستان و بعضی آن را طنبی گویند».^{۴۷} در همین کتاب در جایی دیگر بدین‌صورت واژه «بادغر» را معنی کرده است: «اعنی خانه تابستان که در آن باد خنک وزد».^{۴۸} در فرهنگ شعوری نیز در ذیل معنای «طرز»، به خانه بدرزا و خانه تابستانی ذکر شده است.^{۴۹} یکی از معانی مترادف با طنبی، «طرز» است که در *صاحح الفرس* به‌اشتباه «طرز» آمده است. طرز به معنای خانه تابستانی و هماهنگ با عملکرد طنبی است. «طرز گیاهی است که در تابستان روید».^{۵۰} یاقوت حموی در *معجم البلدان* از لیث نقل کرده «طرز خانه تابستانی را گویند» و سپس از ابومنصور ازهری آورده که «طرز معرب و اصل آن تزر است».^{۵۱} در کتاب *تاج العروس* در ذکر «طرز» چنین آمده است: «و مما يستدرک علیه الطرز بیت* الی الطول فارسی معرب و قيل هو البيت الصیفی».^{۵۲} چون یاقوت حموی نیز در ذکر ماده طرز عین بیانات ابومنصور ازهری را بیان کرده، معلوم می‌شود نسخه‌ای را که صاحب *تاج العروس* در دست داشته، در اصل ماده تحریف شده و «طرز» به‌صورت «طرز» نوشته شده، و صاحب *تاج العروس* هم بدان صورت نقل کرده است.^{۵۳} یاقوت حموی در کتاب *فرهنگ باستان*، طرز را به نقل از لیث و ابومنصور معرب از تزر فارسی دانسته و به معنی خانه تابستانی تعریف کرده است. قصر یزید را جغرافی‌نویسان طرز هم خوانده‌اند، یعنی یک شهر را به دو نام کرده‌اند و این طرز معرب از تزر بی‌شک همان لفظ فرس هخامنشی تچر^{۵۴} است که به معنی کوشک

در فرهنگ معین که طنبی اتاقی وسیع و مجلل نظیر شاه‌نشین قلمداد شده است. این تعریف هماهنگ با فرهنگ‌نامه معماری ایران است که در آن طنبی به معنای تالار وسیع و مجلل آمده است.^{۴۰} برخی تعاریف منحصر به کارکرد خاصی بوده است، مانند تعریف طنبی در *صفوة الصفا* که در آن طنبی لفظ ترکی است به معنی اطاق بزرگی که معمولاً مجالس خیر و شر در آن برگزار می‌شود.^{۴۱} در کتاب *تحفة الفقراء* طنبی یا تنبی تقریباً سرسرای سرپوشیده‌ای است صفه‌مانند که در چندین اتاق در آن باز می‌شود.^{۴۲} این تعریف را می‌توان بر طنبی خانه نیز قابل‌انطباق دانست. ولی در همین کتاب، در توضیح طنبی حرم امام رضا(ع)، منظور نگارنده‌اش از طنبی، رواق دورتادور ضریح است. در *لغتنامه* نیز یکی از تعاریف طنبی، ایوانی است که توی ایوان کلان باشد.^{۴۳} این تعریف منطبق بر توصیف مندرج در *سفرنامه سیف‌الدوله* درباره باغ چهلستون است.

باغی است و در وسط باغ تالار بسیار بزرگی است. از چوب بر روی بیست ستون پوشیده‌اند. پشت این تالار بیوتات است. از جمله طنابی است که چهل ذرع طول اوست.^{۴۴}

به عقیده ریاحی، واژه طنبی وام‌گرفته از «طناب» به معنی بالاترین و بزرگ‌ترین واحد پیمایش طول زمین‌ها (رسن) و برابر شصت گز بوده است.^{۴۵} تداول این واژه در منطقه آذربایجان به این نتیجه‌گیری ریاحی کمک کرده است. ریاحی مراد از نام‌گذاری فضا به طنبی را بیان وسعت و عظمت آن فضا می‌داند. در متون متأخر انتساب فضای طنبی به طنابی و نقش رسن در وجه تسمیه آن دیده می‌شود.

طنبی مخفف طنابی است و با طاق‌هایی که در سمت قبله ساخته می‌شد و درازای آن شمالی جنوبی بود و معمولاً طول آن به اندازه طول یک طناب یعنی ده متر بود.^{۴۶}

۲۴. نغمه اسدی چیمه، نیلوفر ملک، و حمیدرضا جیحانی، «بازخوانی بنای موسوم به شربت‌خانه افوشته بر اساس وقف‌نامه موقوفات سیدواقف»، صفه، دوره ۳۰، ش. ۴ (زمستان ۱۳۹۹): ۹۱-۱۰۸.

۲۵. محمدمبین ریاحی، گلگشت در شعر و اندیشه حافظ (تهران: انتشارات علمی، ۱۳۹۵).

۲۶. غلامحسین معاریان، معماری ایرانی (تهران: انتشارات سروش دانش، ۱۳۸۷)، ۵۸۲.

۲۷. محمدکریم پیرنیا، آشنایی با معماری اسلامی ایران (تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۸۲)، ۲۳۴.

۲۸. مظاهریان، خاقانی، و طاهری، «گونه‌شناسی شبستان‌محور مسجدهای تاریخی ایران و بازنمایی آن با بهره‌وری از سامانه اطلاعات جغرافیایی»، ۱۹.

۲۹. ویلبر و گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران، ۱۱۸.

۳۰. عیسی اسفنجاری، «پژوهش مسجد جامع ده نو مبد»، مجله اثر، ش. ۳۸-۳۹ (۱۳۸۴): ۳۲.

۳۱. همان.

۳۲. همان.

۳۳. محمدکریم پیرنیا، «چفدها و طاق‌ها»، مجله اثر، ش. ۲۴ (پاییز ۱۳۷۳).

۳۴. پیرنیا، آشنایی با معماری اسلامی / ایران، ۳۵۵.
۳۵. همان.

۳۶. محمدرضا قزلباش و فرهاد ابوالضیاء، *الفبای کالبدخانه سنتی یزد* (تهران: نشر وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۴)، ۹.

۳۷. محمدامین ریاحی، *گلگشت در شعر و اندیشه حافظ*، ۱۷۵ - ۱۸۵.

۳۸. سعید جانب‌اللهی، *چهل گفتار در مردم‌شناسی میبد* (تهران: انتشارات روشنان، ۱۳۹۱)، ۳۵۵.

۳۹. حق‌جو، سلطان‌زاده، تهرانی، و سیمون ایوازیان، «سیر تحول اندام‌های اصلی خانه‌های تبریز از دوره قاجار تا دوره پهلوی دوم»، ۱۲۶.

۴۰. مهرداد قیومی بیدهندی و سیدمحمد بهشتی، *فرهنگ‌نامه معماری ایران در مراجع فارسی، اصطلاحات و مفاهیم*، ج ۱ (تهران: فرهنگستان هنر، ۱۳۸۸)، ۱۷۵.

۴۱. توکل بن اسماعیل ابن بزاز، *صفوة الصفا* (تهران: انتشارات زریاب، ۱۳۷۶)، ۱۲۹۷.

۴۲. علی بن محمد مشتاقی نایینی، *گزارش کویر* (تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۶۶)، ۷۸.

۴۳. *لغتنامه دهخدا*، ذیل «طنبی».

۴۴. سیف‌الدوله سلطان محمدمیرزا، *سفرنامه سیف‌الدوله معروف به سفرنامه مکه* (تهران: نشر نی، ۱۳۶۴)، ۳۶۴.

در تابستان به فضایی روشن و تابان (اصطلاحاً تابخانه) در زمستان مبدل کرده‌اند. تکرار این تجربه تاریخی را نیز می‌توان در خانه‌های متعلق به دوره‌های اواخر صفوی و زندیه در ساخت اتاق‌هایی دید که در تداول عام به «اتاق دورو» مصطلح بودند. این تجربه‌های تاریخی تا آنجا پیش می‌رود که در یک خانه، مانند خانه‌های قاجار تبریز، یک طنبی تابستانه و یک طنبی زمستانه (تابخانه) دیده می‌شود.

ردپای این انعطاف‌پذیری در عملکرد در قربات‌های ناگسستگی بین واژه «طنبی» و «تابخانه» ملاحظه می‌گردد. اشتراک مفهوم شاه‌نشین در هردو واژه نمونه‌ای از این پیوند است. نمونه این همپایی در ربع رشیدی رؤیت می‌گردد. «در خانقاه ربع سه فضا دارای شاه‌نشین است: طنبی، تابخانه، و ایوان بزرگ».^{۵۹} شاه‌نشین بخشی از فضای تابخانه و طنبی است، نه فضایی مجزا.^{۶۰} بنابراین می‌توان همان‌گونه که فضای زمستان و تابستان‌نشین برای طنبی تلقی می‌گردد، به‌همان‌صورت برای فضای شاه‌نشین نیز باشد. در تاریخ معماری ایران، به‌دلیل ویژگی‌های مشترک بین طنبی و تابخانه، آثاری از یکی دانستن عملکرد فضای «طنبی» با «تابخانه» در متون تاریخی وجود دارد. یکی دیگر از مفاهیمی که در باغ‌های خراسان با مفهوم طنبی قربات دارد، «طارم» است. در تاریخ بیهقی این مفهوم با «بنای گنبددار» و «بالاخانه گنبددار» مصداق و موافقت دارد.^{۶۱} بنابه نظر فرهنگ‌نویس عصر حافظ، طارم دو معنی دارد: «اول کوشک بلند و دیدگاه بود. دوم تابخانه باشد».^{۶۲}

در برخی نسخه‌های *دیوان خاقانی* کلمه «طرز» صورت دیگری گرفته و به شکل «طرز» درآمده است. نکته حایز اهمیت در *دیوان خاقانی* همراهی کلمه «طرز» (به معنای طنبی) با واژه «بهو» است.^{۶۳} یکی از معانی بهو، صفا و ایوان است که با معنای «گاوسار» (معنای دیگر بهو) به معنای فراخ و گسترده‌گی پیوستگی دارد. یکی دیگر از واژه‌هایی که البته

(قصر) است، در زبان ارمنی تچر به معنی سرای و پرستشگاه، برگرفته از زبان ایرانی است و همین لفظ در فارسی تچر شده است.^{۵۵} مشیرالدوله در ذیل شرح قصر صدستون «تچر» را قصر کوچک داریوش قلمداد می‌کند و مکان آن را در ضلع شمالی صحن قصر صدستون می‌داند، بنابر کتیبه‌های بالای دو جرز رواق، قصر به تچر موسوم است. لفظ تچر یا تچر یا طزر پارسی جدید، اصلاً به معنی قصر زمستانی است، درحقیقت در میان همه ابنیه صفا، تنها این بنا رو به جنوب است و این کیفیت در چنین آب‌وهوایی پرمعنی است.^{۵۶} بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آنچه در کتب لغت آمده، باید «طرز» می‌بوده، که اشتباهاً طرز متداول شده است.

نکته حایز اهمیت دیگری در سیر تحول واژه از «تچر» به «طرز»، تغییر عملکرد فضایی آن از فضای زمستان‌نشین (مانند کاخ تچر) به فضای تابستان‌نشین است. این تغییر عملکرد فضایی در واژه «طنبی» نیز هم در کارکردهای مختلف و هم در یک کارکرد مانند خانه مشاهده می‌شود؛ این یعنی در طول تاریخ، طنبی هم با عنوان فضایی زمستانه وجود دارد و هم طنبی تابستانه؛ به‌طور نمونه فضای طنبی خانه در مناطق کویری تابستان‌نشین و در برخی نواحی دیگر زمستان‌نشین است که نمود آن در شعر سنجر کاشی (متوفی ۱۰۲۱ ق) دیده می‌شود.^{۵۷} در این بیت طنبی معنی اتاق کوچکی را می‌دهد که در شب‌های زمستان در آن بخاری روشن می‌کردند و از برف و سرما به هوای مطبوع آن پناه می‌بردند.^{۵۸} اثر این تغییر طنبی از فضایی تابستانی به فضایی زمستانی در سیر تحولات کالبدی طنبی‌های مناطق یزد نیز مشاهده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که فضای طنبی پشت ایوان را با ماهیت تابستان‌نشین ساخته‌اند و در دوران بعد با الحاق عنصر اجاق و آتشدان و ایجاد روزنه‌هایی به سمت حیاط سراسرستان، سعی در مرتفع کردن کاستی‌های این فضا در زمستان کرده‌اند و این فضا را از فضایی تاریک و خنک

۴۵. محمدامین ریاحی، گلگشت در شعر و اندیشه حافظ، ۱۸۵.

۴۶. مصلح‌الدین مهدوی، زندگی‌نامه علامه مجلسی (تهران: سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۸)، ۱۸۳.

۴۷. محمد بن هندوشاه نخجوانی، صحاح الفرس (تهران: بنگاه نشر و ترجمه کتاب، ۲۵۳۵)، ۷۴.

۴۸. همان.

۴۹. حسن شعوری، فرهنگ شعوری (تهران: انتشارات نویسه پارسی، ۱۳۹۶)، ۱۶۳ - ۱۶۷.

۵۰. عبدالرحیم بن عبدالکریم صفی پوری شیرازی، منتهی‌الارب فی لغة العرب (تهران: انتشارات سخن، ۱۳۹۶).

۵۱. یاقوت حموی بغدادی، معجم البلدان، ج ۴ (تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۸۰)، ۴۹.

۵۲. مرتضی حسینی زبیدی واسطی، تاج العروس من جواهر القاموس (بیروت: دارالهدایه، ۱۳۷۳).

۵۳. لغت‌نامه دهخدا، ذیل «طنبی».

54. Tacara

۵۵. ابراهیم پورداوود، فرهنگ ایران باستان (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۲۵۳۵)، ۲۹۳ - ۲۹۴.

۵۶. حسن مشیرالدوله (پیرنیا)، تاریخ ایران باستان (تهران: انتشارات مهتاب، ۱۳۹۰)، ۱۵۸۹.

متداول در قرن هشتم بوده و پیوند با واژه طنبی داشته، واژه «خَم» است. این واژه همانند «بهو» دارای چند معنی است که در کتاب مجمع‌الفرس به آن اشاره شده است. خَم یعنی کُژ و ناراست و چفتگی چیزها و معنای دیگر آن را طاق ایوان و عمارت را گفته‌اند.^{۶۴} به‌کارگیری واژه «خَم» برای صفه و ایوان تأکیدی بر پیوند ناگسستی صفه و طنبی در خانه‌های این دوره است؛ دقیقاً همان ارتباطی که در خانه‌های آل مظفر مشاهده می‌شود. در این دوره فضای طنبی چنان اهمیتی دارد که ایوان بلند در حکم درآیگاه آن محسوب می‌شود.^{۶۵} ردپایی از این واژه در شعر عنصری برای معنای کُزی و ناراستی است^{۶۶} و در شعر انوری برای معنای دیگر خَم^{۶۷}، یافت می‌شود. شناخت معنای واژه «خَم» برای درک فضای طنبی در شعر حافظ شیرازی حایز اهمیت است.^{۶۸} در این شعر نیز ردپای پیوستگی فضایی صفه (خَم) و طنبی را می‌توان دید که دقیقاً تأکیدی بر سازمان فضایی خانه‌های آل مظفر منطقه مرکزی ایران است. پیوند طنبی با صفه در متون تاریخی یزد به کرات به کار رفته است. نمونه همراهی فضای شاه‌نشین با صفه در باغ‌های خراسان دوره غزنوی دیده می‌شود. بیهقی درباره باغ عدنانی می‌نویسد: «و امیر بدان خانه بهاری که راست صفه است، به خوان نشست».^{۶۹} این اتاق در کنار صفه بود و شاید با صفه بزرگ به حیاط مرتبط می‌شد. اما این «خانه بهاری» شاید درکوشک بوده باشد.^{۷۰} بیهقی درباره باغ خاصه به خانه‌ای تابستان‌نشین در سمت راست و خانه‌ای زمستان‌نشین در سمت چپ صفه اشاره می‌کند که خانه زمستانی «گنبدین» بود و آن را «آذین بسته بودند سخت عظیم و فراخ».^{۷۱}

یکی دیگر از راه‌های شناخت فضای طنبی، ارجاع به واژه «کاشانه» در آثار منظومی است که همراه با طنبی در یک بیت می‌آیند و تضاد و تقابل را در شعر تشدید می‌کنند.^{۷۲} فضای کاشانه در ادبیات منظوم به معنای خانه کوچک و ساده

زمستانی و در تقابل با فضای شاه‌نشین و بزرگ طنبی است. این تقابل در خانه‌های آل مظفر به‌خوبی نمود دارد؛ به‌طوری‌که اتاق زمستان‌نشین به‌صورت اتاقی ساده در جبهه شمالی در پشت صفه کوچک قرار دارد، درحالی‌که طنبی بزرگ در پشت صفه جنوبی آرایه‌دار مستقر است.^{۷۳} رودکی در شعر خود ضمن اشاره به کوچ فضایی در طول سال و هجرت درون فضاهای ساختمان، فضاهای صفه (ایوان) و فروار که تابستانی بوده را در مقابل فضای کاشانه (زمستان‌نشین) قرار داده است. فروار در خانه‌های آل مظفر یزد اتاق‌های اشکوب دوم مجاور ایوان اصلی (صفه جنوبی) بوده و نقش پشت‌بند برای ایوان رفیع جنوبی داشته است. تقابل‌های دوتایی طنبی و کاشانه در شعر مسعود سعد سلمان (متوفی ۵۱۵هـ)^{۷۴} نیز مشاهده می‌شود که تأکیدی بر فضاهای متناقض نماست. در این بیت شاعر با آوردن واژه «مهندسی» تأکید دوجندان بر معمارانه بودن فضای شعری می‌کند.

سیر تحول طنبی در ادبیات منظوم نیز قابل‌اعتناست و این تحولات انطباقی نسبی با کالبد معماری در این حوزه جغرافیایی دارند. ویژگی‌های معماری طنبی با شعر مسعود سعد سلمان^{۷۵} با خصلت زندان‌وارگی خانه و تاریکی شروع می‌شود. این ویژگی به‌خوبی در نمونه‌های ایلخانی نیز دیده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که طنبی در حد یک اتاق محقر و ساده است که در کنار حیاط حفره‌ای‌مانند، حس زندان تاریک را تداعی می‌کند. ابعاد کوچک حیاط در کنار ارتفاع بلند نماها، آن را به‌صورت حفره‌ای کوچک تعریف می‌کند که حجم آن از میان حجم کل بنا بیرون گذاشته شده است.^{۷۶} اوج طنبی در شعر حافظ با خصلت مرجع بودن آن نسبت به فضاهای دیگر و شاه‌وارگی طنبی است. بنابه نظر حافظ این فضا خَم‌خانه‌ای است در کنار ایوان که انسان را اقناع می‌کند. فضای طنبی در دوره آل مظفر یزد به یکی از فضاهای شاخص بناها تبدیل شده و درواقع مجلل‌ترین فضای

۵۷. «فتاد برف، بخاری سبک برافروزم که وقت صحبت شبها و گوشه طنبی است» سنجر کاشی. کارکرد طنبی به منزله فضای زمستان نشین در این شعر به خوبی هویداست.

۵۸. ریاحی، گلگشت در شعر و اندیشه حافظ، ۱۷۵.

۵۹. رشیدالدین فضل الله همدانی، وقفنامه ربع رشیدی (تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۶)، ۱۶۹.

۶۰. آریتا بلالی اسکویی، محمدعلی کی نژاد و عبدالحمید نقره کار، «طرح فرضی ربع و شهرستان رشیدی»، صفه، دوره ۲۰، ش. ۱ (بهار و تابستان، ۱۳۸۹): ۵۶.

جدول ۱. تحلیل و تعریف طنبی با توجه منابع مکتوب، تدوین: نگارنده.

برمی گردد. تحلیل واژه بادگرد و گرد مشخص کرد که حضور باد و بادگیر نشانه‌ای از ارزش فضایی طنبی و تابستانه بودن آن است. همچنین مشخص گردید که فضای تابخانه (تابان خانه)، که فضایی زمستان نشین است، با فضایی طنبی، به خاطر ویژگی شاه نشین بودن^{۸۰}، دارای ویژگی‌های مشترک است؛ بنابراین مفاهیم «باد و بادگیر» و «نور و روشنایی» را در ذیل مفهوم شاه نشین دانست و مفهوم شاه نشین طنبی، عنصرهای باد و نور را در خدمت می گیرد تا کالبدی با ارزش فضایی بیشتر را ایجاد کند. در نهایت بررسی واژگان طنبی در قالب «جدول ۱» ارائه شده است.

۲. گونه‌های طنبی در متون تاریخی یزد

در این مقاله با در نظر گرفتن این نکته که فضای طنبی جزء کدام بناست و در کدام عملکرد تاریخی ذکر شده، دسته بندی گردیده است.

۱.۲. طنبی مدارس تاریخی در متون

طنبی یکی از فضاهای مجموعه دارالشفاء صاحبی بوده است که قبل از اجرای شمس الدین محمد تازی گوی، طراحی و برای تأیید نزد شمس الدین محمد صاحب دیوان فرستاده شده است. خواجه شمس الدین طرح دارالشفاء و چهار صفة آن و طنبی و

ساختمان و حکم شاه نشین ساختمان است. در اشعار ابن یمین (متوفی ۷۶۹ق) و امیر معزی (متوفی ۵۲۱ق)^{۷۷} طنبی خصلت ترکیب بصری با باغ و نزهت فردوس می یابد. در اواخر دوران آل مظفر و دوره تیموری، دیدن باغ و فردوس از داخل طنبی که از ویژگی طنبی‌های باغ است، به طنبی‌های خانه نیز سرایت می کند و مشاهده سرابستان و حیاط خلفی مقدور می شود؛ البته باید خاطرنشان کرد که قبل از ابن یمین، خاقانی^{۷۸} در یک قصیده بازپس دادن سبزیگی و بستان به طزر (طنبی) را متذکر شده است. در نهایت طنبی در اشعار ملاطعرا در حد اتاق کوچک تنزل می یابد.^{۷۹}

در نهایت می توان گفت تعریف طنبی در تاریخ معماری ایران گونه گون و متناسب با مفهومی است که از طنبی در آن فضا استنتاج شده است، به نظر نگارنده تأثیر سازه‌های چادری در تعریف طنبی انکارناپذیر است. طنبی تسری مفهوم چادرهای بزرگ است که با طناب‌هایی بسته می شوند به داخل معماری و ایجاد فضای بزرگ که با فضاهایی دیگر محصور می شود. از سویی دیگر، مفهوم «هنجیدن» که به معنای کشیدن و بسط دادن است نیز در طنبی حضوری فعال دارد. این مفهوم طنبی (هنجه) به نظر نگارنده همسانی‌هایی با مفهوم اطناب دارد. در تحلیل طنبی مشخص شد که ریشه واژه طزر که با طنبی مترادف معنایی دارد، به واژه تچر و کاخ زمستانی هخامنشی

طنبی			
تعریف طنبی			
طنبی مسجد	طنبی خانه	طنبی باغ	تحلیل طنبی
- تالارهای کشیده و بی ستون - مسجد زمستانه (گرم خانه) - تالار دراز بدون پنجره - هنجه	- اتاق دراز و بزرگ - اتاق چلیپایی شکل کنار بادگیر - اتاق با سقف بلند - اتاق بین تالار و بادگیر - تالار پذیرایی - اتاق بین اتاق‌های دیگر	- تالار وسیع و مجلل - سرسرای سرپوشیده میان اتاق‌ها - ایوانی توی ایوان کلان - فضایی طویل با مثل زدن از طناب دراز	- رجوع به واژگان با مترادف معنایی با طنبی مانند بادگرد - رجوع به فضاهایی با عملکرد مشابه طنبی در متون تاریخی مانند شاه نشین و تابخانه - رجوع به واژه‌های با مترادف معنایی و عملکردی مانند طرز و سیر تحول این واژه - رجوع به فضاهایی هم جوار طنبی در متون تاریخی مانند خم و صفه - رجوع به فضاهایی با کارکرد مخالف طنبی در متون تاریخی مانند کاشانه، شبستان شتوی، و زمستان نشین - بررسی سیر تحول طنبی با توجه به ادبیات منظوم

۲.۲. طنبی مزارهای تاریخی در متون

کاتب در ذکر امامزاده محمد بن علی بن عبدالله به طنبی مزار که در دوره آل مظفر ساخته شده اشاره می کند و می نویسد: ... آن زمین را داخل مزار کرد و دیوار فخر و مدینی بساخت و پنجره آجر پخته بر دیوار راست کرد و صفت کوچک مقابل قبله بساخت و بر طرف او طنبی راست کرد.^{۸۸}

همچنین کاتب در معرفی مزار ابی سعید محمد بن احمد به طنبی بزرگ و چهارصفه عالی آن اشاره کرده است.^{۸۹} طنبی مزار سیدروح الله مشهور به دیگ بندان ساخته دوره آل مظفر بوده است و کاتب بدین صورت آن را شرح می دهد: «در سال ثلاث و ثلاثین و سعمائه این مسجد و مقبره که در آن مدفون است بساخت و صفت و طنبی نیکو راست کرد».^{۹۰} مولانا شهاب الدین محمد در سال ۷۸۴ق بر سر قبر جد بزرگوار خود مقبره ای مشتمل بر چهارصفه و طنبی احداث کرده است.^{۹۱} مستوفی بافتی در شرح امامزاده جعفر به سیر تحول مزار اشاره می کند و می نویسد:

در شهر سته تسع و تسعین و ثمانمائ قده السادات العظام المجدامیر جلال الدین محمد قطعه زمینی از جانب قلبی داخل نموده صفت مرتفع و طنبی وسیع مروح بنا نمود.^{۹۲}

علاوه بر طنبی مذکور حدود یکصد سال قبل طنبی دیگری در دوره ایلخانان در مجموعه ساخته بودند. ویژگی برجسته این طنبی بلندای آن بوده است. مستوفی این طنبی را شرح می دهد:

صفت کوچکی مقابل قبله طرح انداخت ... و به جانب پیش رو اساس طنبی عالی نهاده سقفش را با طارم هفتم برابر نموده و در سمت شمالی صفت بلند رواق به رسم مسجد احداث کرد.^{۹۳} ترکیب فضایی چهارصفه و طنبی از جمله ویژگی هایی است که می توان از متون تاریخی یزد مرتبط با طنبی مزار به دست آورد.

بادگیر و بیت الادویه و حوضخانه و مجلس مجانین و مرضی و خانه های نیکو ترتیب کرد.^{۸۱}

جعفری در ذکر مدرسه حافظیه نوغاباد اهرستان به موقعیت طنبی در مدرسه اشاره می کند و متذکر می شود که این مدرسه علاوه بر طنبی دارای قبه نیز بوده است.

... و مسجدی نیکو در آستانه مدرسه و قبه عالی که از سه فرسنگ می نماید و تمام از طلا و لاجورد گرفته، و طنبی بر یسار صفت بسیار بزرگ آنجاست که نظیر خود ندارد.^{۸۲}

مدرسه ابوالمعالی واجد طنبی منقش بوده است. این طنبی مقبره و مدفن بانی و فرزندان او بوده است. جعفری درباره این مدرسه می نویسد:

... و طنبی منقش نیکو و مقبره در خلف صفت کبیر و در جنب صفت جماعت خانه مرتب ساخته ... مدفن او و بعضی فرزندان او در آن طنبی منقش است.^{۸۳}

برخی از مدارس یزد را طنبی آنها مشهورشان می کرده است؛ مانند مدرسه صاعديه که به خاطر طنبی منسوب به شیخ ابواسحاق به مدرسه بسحاقیه شهرت داشته است.^{۸۴} کاتب در ذکر مدرسه نصرتیه به طنبی بی نظیر آنکه در خلف صفت بزرگ بوده اشاره می کند و اینکه مصالح ساخت آن خشت پخته بوده است.^{۸۵} موقعیت طنبی در مدرسه ضیائی سرپلوک، برخلاف مدارس دیگر، در آستانه مدرسه بوده و بانی مدرسه هم در آنجا مدفون است.^{۸۶} در مدرسه قطبیه سرپلوک طنبی، ابتدا به صورت فضایی مجزا در کنار مسجد ساخته و سپس در دوره ای بعد مدرسه ای دوطبقه به مسجد و طنبی الحاق می شود.^{۸۷} بنابراین به استناد متون تاریخی، طنبی در مدارس بیشتر مدفن بوده است. ترکیب فضایی طنبی با صفت بزرگ، طنبی طراحی شده، و ساخت جماعت خانه در کنار طنبی از جمله موضوعاتی است که می توان از متون تاریخی در خصوص طنبی برداشت کرد.

۶۱. مهرداد قیومی بیدهندی، «باغ های خراسان در تاریخ بیهقی»، صفت، دوره ۱۷، ۱. (۱۳۸۷): ۱۳.

۶۲. محمد بن هندوشاه نخجوانی، صحاح الفرس، ۲۳۳.

۶۳. «باد غم جست در لپو و طرب برنیدید موج خون خاست در بهو و طرر بگشایید» و در جایی دیگر او می گوید: «هرچه دارم بنه و سکنه بسوزم ز پست پیشتر سوختن از بهو و طرر درگیرم». خاقانی این قصاید را در مرثیه و سوگ فرزند خویش امیر رشیدالدین سروده و آن را «ترنم مصائب» می گویند. در این ابیات «بهو» به معنای صفت در کنار طنبی یا «طرر» به کار رفته است و همانند وضعیت موجود در خانه های آل مظفر، طنبی در کنار صفت قرار گرفته است.

۶۴. محمدقاسم حاجی محمد کاشانی، مجمع الفرس (تهران: مؤسسه مطبوعاتی علی اکبر علمی، ۱۳۳۸)، ۴۵۸.

۶۵. لیلا ذاکرعاملی و عیسی اسفنجاری کناری، «خانه های مظفری میبد»، ۱۸۸.

۶۶. «سپه پهلوان بود با شاه جم بخم اندرون شاد و خرم بهم» عنصری

۶۷. «حاکمی مطربان خمت بصدا هم در آن پرده هم در آن آهنگ» انوری این اشعار را در وصف کوشک و سرای مجدالدین ابوالحسن عمرانی سروده است.

۶۸ «به نیم جو نخرم طاق خانقاه و رباط مرا که مصطبه ایوان و پای خم طنبی است». این بیت مانند بقیه آثار حافظ دارای لایه‌های گوناگون معنایی است و رندی شاعر در آن دیده می‌شود. به نظر ریاحی، حافظ با ذکر عظمت «طاق و ایوان» در مقابل حقارت مصطبه و «پای خم» می‌گوید: طاق بلند خانقاه و رباط صوفیان در چشم من به‌قدر نیم جو ارزش ندارد. مصطبه و گوشه تنگ و تاریک پای خم در چشم من طنبی باشکوه شاهانه و ایوان بلند و روشن جلو آن است. در این تفسیر ریاحی خم را به‌صورت خم تعبیر کرده است (نک: ریاحی، گلگشت در شعر و اندیشه حافظ). بنابراین می‌توان تشبیه شاعرانه حافظ را بدین گونه تفسیر کرد که شاعر که بر مصطبه‌ای همچون ایوان آل مظفر با بلندای بسیار زیاد نشسته است (برخلاف مصطبه‌های متعارف) و در کنار مصطبه، خم شراب به‌اندازه فضای طنبی قرار دارد و به‌خاطر داشتن این مکتب، به‌اندازه نصف جو ارزشی برای خانقاه و صوفیان قایل نیست. در لایه معرفتی دیگر اگر خم را به‌صورت محلی و به‌گونه «خم»، که به معنای طاق ایوان و صفه است، تفسیر کنیم، آنگاه معنای بیت کاملاً عوض می‌شود. در این تفسیر حافظ محل استقرار خود (مصطبه خود) را ایوان بلند آل مظفر دانسته است که در پای خم (طاق) ایوان فضای طنبی قرار دارد و پشت‌بند و نگه‌دارنده ایوان است. حافظ به رفعت منظر خود و بلندای نظر خود اشاره می‌کند و یادآور فضاهای محقر خانقاه و رباط می‌گردد.

که ذکر طنبی فقط برای بنای مسجد جامع یزد خبر از خاص بودن این فضا می‌دهد. هرچند ترکیب فضایی طنبی با صفه و گنبدخانه قبل از این دوره در عملکردهای آموزشی رؤیت می‌گردد.

۲.۵. طنبی دیوان‌خانه‌های تاریخی در متون

کاتب در ذکر ساختن قلعه داروغه‌نشین در دوره تیموری به طنبی قصر آن اشاره می‌کند و بدین‌صورت شرح می‌دهد: «... و در اندرون قلعه قصر عالی سه طبقه بساخت با غرفه‌ها و طنبی مزین به کاشی‌ساز داد و طنبی عالی». ۱۰۰ در جایی دیگر کاتب به دیوان‌خانه قلعه مبارکه باز اشاره می‌کند و فضای طنبی آن را بدین‌صورت شرح می‌دهد:

... و چهارصفه و طنبی و شاه‌نشین نیکو ساخته و دریچه‌ها بر النگ کرده و در جنب آن طنبی عالی منقش ساز داده و شادروان راست کرده نیکو بر درگاه و این طنبی جهت بیکه سلطان ساخته بودند.^{۱۰۱}

علاوه بر عمارت مذکور، طنبی دیگری پس از دوره امیرچقماق نیز در قلعه دیوان‌خانه ساخته می‌شود. این طنبی با پلانی دایره‌ای‌شکلش برای دارالحفاظ استفاده می‌شده است. کاتب در شرح این طنبی می‌نویسد:

... و طنبی عالی مدور نهاده و منقش کرده و جام‌های آبگینه الوان نهاده، قبه مدور نهاده منسوب به دارالقرآن و در زمان او هرروز حفاظ به تلاوت مشغول می‌شدند.^{۱۰۲}

مستوفی در ذکر خواجه ضیاءالدین محمد به دیوان‌خانه او اشاره می‌کند و می‌نویسد:

... و نیز در محله در مدرسه به قرب مدرسه امیرآخوریه دیوان‌خانه‌ای به‌غایت مرغوب مشتمل بر طنبی و ایوان و شاه‌نشین ساخته منقش ساخت و بادگیری به بادبانی داشت ...^{۱۰۳}

۲.۳. طنبی خانقاه‌های تاریخی در متون

کاتب فضای طنبی در خانقاه شیخ علی بنیمان را جزء مزار توصیف کرده و درباره آن نوشته است:

امیرزاده اسکندر بیشتر باغات و زمین بیداخوید بخريد و بر مزار شیخ وقف کرد و عمارت نیکو بر سر قبر شیخ بساخت، از گنبد و طنبی و مسجد و مسکن فقرا ...^{۹۴}

برخلاف طنبی بیداخوید، طنبی خانقاه شرف‌الدین خضر در یزد مدفن شیخ بوده است. کاتب درباره این خانقاه می‌نویسد: «... و خانقاه و طنبی که مدفن اوست از استحداث اوست و پایاب آجر پخته درمیان خانقاه ساخته ...».^{۹۵} مستوفی بافقی همین خانقاه را بدین‌صورت شرح می‌دهد:

... و چون آن عمارت در سنه خمس و خمسين و سبعمائنه صفت اتمام پذیرفت در شهر ستین و سبعمائنه بنای زندگانی آن جناب انهدام یافته در طنبی مزبور مدفون گشت.^{۹۶}

بنابراین می‌توان اذعان کرد که طنبی در خانقاه تقریباً مشابه طنبی مدارس کاربرد محل تدفین داشته است. همچنین ساختار خطی گنبد، طنبی، و مسجد که در خانقاه بنیمان به کار رفته است، در دیگر بناها مانند مدارس مشاهده نمی‌شود.

۲.۴. طنبی مساجد تاریخی در متون

مستوفی بافقی به فضای طنبی در مسجد جامع اشاره می‌کند و آن را به شاه یحیی نسبت می‌دهد. «... و در جنب مسجد جامع کبیر طنبی عالی بنا فرمود».^{۹۷} همچنین او در ذکر مسجد جامع کبیر دوباره به این طنبی اشاره می‌کند و آن را سمت چپ گنبدخانه برمی‌شمرد. «شاه نصره‌الدین یحیی مظفری در طرف دست چپ گنبد مقصوره و صفه و طنبی عالی بنا فرمود».^{۹۸} کاتب در شرح مسجد مصلائی عتیق به طنبی آن اشاره می‌کند و متذکر می‌شود این طنبی و غرفه متصل آن را امیر معین‌الدین اشرف ساخته است.^{۹۹} به اتکای متون تاریخی می‌توان گفت

۶۹. خواجه ابوالفضل محمدبن حسین بیهقی دبیر، تاریخ بیهقی، ج ۲ (تهران: انتشارات مهتاب، ۱۳۸۱)، ۷۴۶.

۷۰. مهرداد قیومی بیدهندی، «باغ‌های خراسان در تاریخ بیهقی»، ۲۱.

۷۱. همان، ۱۶.

۷۲. «آن کن که درین وقت همی کردی هر سال خز پوش و به کاشانه رواز صفه و فروار» رودکی.

۷۳. لیلا ذاکرعاملی و عیسی اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۸۸.

۷۴. «چو من مهندس دیدی که کردی از سُمّجی بخاری و طنبی، مستراح و کاشانه» مسعود سعد سلمان. در این بیت تقابلهای دوتایی به‌صورت طنبی و کاشانه نیز به کار رفته است.

۷۵. «تبارک الله از این بخت و زندگانی من که تا بمیرم، زندان بود مرا خانه» مسعود سعد سلمان.

۷۶. لیلا ذاکرعاملی و عیسی اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۷۰.

۷۷. «دلا تفرج فردوس اگر همی طلبی بیا و نزهت فردوس بین در این طنبی» ابن یمن

«آمد مه نیسان و در این ماه عجب نیست گر فخر کند باغ به ایوان و طرر بر» امیر معزی

۷۸. «ور نباید که شبستان و طرز نالد زار سرو بستان به شبستان و طرز باز دهید» خاقانی

بنابراین پس از مطالعه متون تاریخی یزد می‌توان طنبی دیوان‌خانه را بسیار مجلل تصویر کرد. پیوند طنبی با سازه‌های چادری، طنبی با کارکرد فضای حرمسرا و زنانه، طنبی مکان تلاوت قرآن، و حضور بادگیر در کنار طنبی ازجمله ویژگی‌های قابل استخراج از آن متون است.

۲.۶. طنبی باغ‌های تاریخی در متون

قدیمی‌ترین طنبی در باغ‌های یزد در باغ گرشاسپی متعلق به دوره آل کاکوئیه است. جعفری درباره این باغ می‌نویسد: «از باغ‌های قدیم است و از استحداث گرشاسب بن فرامرز بن علاءالدوله کالیجار است».^{۱۰۴} طنبی باغ ساباط متعلق به دوره اتابکان و مشهور به «طنبی بوسعیدی» بوده است. ۱۰۵ در این باغ علاوه بر طنبی قدیمی در دوره آل مظفر، طنبی دیگری ساخته می‌شود که کاتب آن را شرح می‌دهد:

... و در جنب عمارت درگاهی به جهت فرزند دلبند سلطان جهانگیر که در صدف سلطنت و گلدسته بوستان معدلت بود، عمارتی عالی و طنبی خوب منقش بر سر آب بساختند.^{۱۰۶} باغ فیروزی ازجمله باغ‌هایی است که دو طنبی در دو دوره تاریخی در آن ساخته شده است. طنبی اول در دوره سیدمجدالدین حسن رضی (قاضی) و طنبی دوم در دوره سیدعمادالدین مجتبی بن مرتضی ساخته شده است.^{۱۰۷}

موقعیت طنبی باغ مهتر علیشاه فراش در انتهای صفه بوده و دیوارنگاری‌های آن سبک نقاشی داشته است. کاتب درباره این باغ می‌نویسد: «و در میان باغ برکنار آب صفه مروح بساخت و بر بالای صفه طنبی منقش و چند خانه بساخت».^{۱۰۸} این باغ نیز همانند باغ ساباط طنبی‌های دیگری نیز داشته است.^{۱۰۹} باغ خواجه نظام‌الدین امیرشاه دارای طنبی بر بالای درگاه بوده است. کاتب در وصف این باغ می‌نویسد: «باغی وسیع بساخت و مشجر و مکروم گردانید و از همه درخت‌ها بنشانند و خانه

عالی بساخت و بر درگاه طنبی فوقانی و تحتانی راست کرد».^{۱۱۰} یکی از ویژگی‌های طنبی باغ‌ها در متون تاریخی، به‌کارگیری جام‌های الوان و شیشه‌ای درون این فضا است. کاتب طنبی باغ ساباط را بدین‌صورت شرح می‌دهد:

... و طنبی خوب بر سر آب بساختند و دریچه‌ها بر باغ مفتوح کردند و جام‌های آبگینه الوان بنهادند و ایبات خمسۀ نظامی بر کتابه‌اش مسطور گردانیدند.^{۱۱۱}

در این باره جعفری در ذکر باغ مهتر علیشاه فراش به طنبی تزئین‌دار آن اشاره می‌کند و می‌نویسد: «و بر بالای آن دو طنبی متصل یکدیگر منقش، و جام‌های لطیف نهاده».^{۱۱۲} جعفری در ذکر باغ دولت‌آباد به معرفی طنبی باغ پرداخته و آن را فضایی جداگانه بر روی زیرزمین دانسته است.

... و دیگر، عمارتی است که در سمت قبلی همان عمارت، متصل به دیوار باغ است؛ و آن مشتمل است بر زیرزمینی که فکر دوراندیشان به عمق آن نمی‌رسد ... و طنبی که بر بالای همان زیرزمین است، در خوبی و صفا و گشادی و بها، نظیر سایر عمارات آن خرم‌بناست. حجرات و ایوان‌ها و بیوتات و دهالیز بسیار نیز در اطراف همان طنبی به اتمام رسیده است.^{۱۱۳} طنبی باغ خلیل‌آباد همانند عمارت کوشک میانی باغ بوده است. مستوفی در ذکر باغ بدین‌صورت می‌نویسد:

در محله گرمسیر باغی بود خراب به تصرف شرعی گرفته عمارت نمود و چهار دریاچه در پیش ایوان‌های اربعه ساخته در میان طنبی حوضی از سنگ مرمر ترتیب نمود.^{۱۱۴}

وجود طنبی داخل چهارصفه محدود به منطقه مرکزی ایران نیست، بلکه این الگو در جاهای دیگر نیز به کار می‌رفته است. سمرقندی در مطلع سعدین و مجمع بحرین طنبی در کاخ بیلور را چهارصفه دانسته است و می‌نویسد: «صورت عمارت چهارصفه طنبی طول سی گز، عرض بیست گز در پنجاه گز ارتفاع تخمیناً».^{۱۱۵} طنبی جفتی، طنبی مضاعف، طنبی به‌مثابه

۷۹. «از موج رطوبت گل نوخیز چمن را گر خانه بود تنگ، شود قصر طنابی» ملاطعرا تبریزی. شاعر در این شعر می‌گوید: از موج رطوبت گل بر خاسته از چمن نوخیز بهاری اگر خانه تنگ و کوچک باشد (مشابه برخی خانه‌های آل مظفر میبید)، فضای طنبی به قصر مبدل می‌شود. مبدل شدن فضای طنبی به قصر کنایه از پر شدن فضای طنبی از بوی خوش چمن است، همان‌گونه که در قصرهای شاهی با گل پر و عطر فضا را آکنده می‌کردند.

۸۰. خسروانی بودن

۸۱. جعفر بن حسن جعفری، تاریخ یزد (تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۸)، ۹۰.

جدول ۲. گونه‌های فضای طنبی در متون تاریخی یزد، تدوین: نگارنده.

فضا	گونه‌های معماری	نمونه‌های تاریخی
طنبی	مسجد	جامع یزد، امیرچخماق، مصلاى عتیق
	مدرسه	دارالشفاى صاحبی، نصرتیه، امیرآخوری، ضیائیة سربلوک، قطبیه سربلوک، ابوالمعالی، یوسف چهره، حافظیه اهرستان، صاعدیه
	خانقاه	خانقاه شیخ علی بنیمان، شرف‌الدین خضر
	مزار	امامزاده جعفر، شیخ جمال‌الاسلام، شرف‌الدین خضر، سیدروح الله (دیگ‌بندان)
	دیوان‌خانه	قلعه مبارکه (ارگ تیموری)، ضیاءالدین محمد
	باغ	امیر شمس‌الدین میرک، گرشاسپی، ساباط، جلال‌الدین خضرشاه، مهترعلیشاه فراش، فیروزی، سلطان‌شاهی، یوسف‌چهره، دولت‌آباد
	خانه	شهاب‌الدین قاسم، حاجی یعقوب، مسعود طاب ثراه، شمس‌الدین و قطب‌الدین خضرشاه، فخرالدین احمد ندوشنی، احمد ابیوردی، علاءالدین قنادی، تاج‌الدین بن غیاث، آقا یوسف حلبی، الله‌قلی‌بیک

آن اشاره می‌کند:

... و حفر زیرزمین فرموده مثل دیوان‌خانه به‌غایت مروح و بی‌تکلف، در تابستان نظیر خود ندارد و بر علو آن طنبی منقش با جامه‌های الوان ساخته.^{۱۲۰}

مستوفی در شرح عمارت الله‌قلی‌بیک به طنبی این خانه ساخت دوره صفوی اشاره می‌کند و توضیح می‌دهد:

در اطراف و جوانب چند خانه دیگر خریده به یکدیگر متصل ساخت و عمارات عالی از حوضخانه و شاه‌نشین و طنبی و قهوه‌خانه طرح انداخته.^{۱۲۱}

در آخر می‌توان مواردی مانند ترکیب طنبی با بادگیر، ساخت

طنبی بر روی ساباط، ساخت طنبی منقش بر بالای زیرزمین، ارتباط طنبی با صفت بزرگ، و ترکیب فضایی چهارصفه، و طنبی در ارتفاع را از جمله ویژگی‌هایی ذکر کرد که می‌توان با نظاره آنها، رد و نشانه طنبی خانه را در متون تاریخی یزد یافت. حرف آخر در این بخش، اینکه طبق متون تاریخی یزد، فضای طنبی در ساختمان‌های مدرسه، مزار، خانقاه، مسجد، دیوان‌خانه، باغ، و خانه به کار می‌رفته است (جدول ۲).

کوشک روی آب، طنبی درگاه ورودی (طنبی ساباط)، و طنبی حوض‌دار چهار ایوانه از جمله موردی است که می‌توان از متون تاریخی یزد در مورد طنبی باغ برداشت کرد.

۲.۷. طنبی خانه‌های تاریخی در متون

کاتب در شرح عمارت‌های شاه یحیی با اشاره به موقعیت طنبی آن، می‌نویسد: «... و ایوان و سرای ترکان را دوطبقه کرد و طنبی عالی بر دست صفت بزرگ ساز داد».^{۱۱۶} جعفری در شرح خانه شرف‌الدین یعقوب قاضی به کیفیت طنبی اشاره می‌کند و می‌نویسد:

خانه‌ای که جهت فرزند دل‌بند خود مولانای اعظم مجدالدین فضل‌الله ساخته طنبی و بادگیری متصل آن کرده و دو شاه‌نشین منقش با جام‌های نیکو.^{۱۱۷}

درب بادگیر به این طنبی باز می‌شده و ابیاتی از شرف‌الدین علی یزدی بر کتابه بادگیر ثبت بوده است.^{۱۱۸} بر اساس متون قدیمی یزد، ساخت طنبی بر روی ساباط نه فقط در باغ‌ها بلکه در معماری مسکونی نیز در کار بوده است؛ به‌طور نمونه می‌توان به خانه امیرحسین بن احمد ندوشنی اشاره کرد که جعفری در ذکر آن می‌گوید: «مقاربر در مدرسه عبدالقادریه ساباطی عالی و بر بالای آن طنبی و چهارصفه مروح ساز داد».^{۱۱۹} کاتب در ذکر عمارت‌های مسعود طاب ثراه بدین‌گونه به موقعیت طنبی

۳. گونه‌های طنبی در بناهای موجود یزد

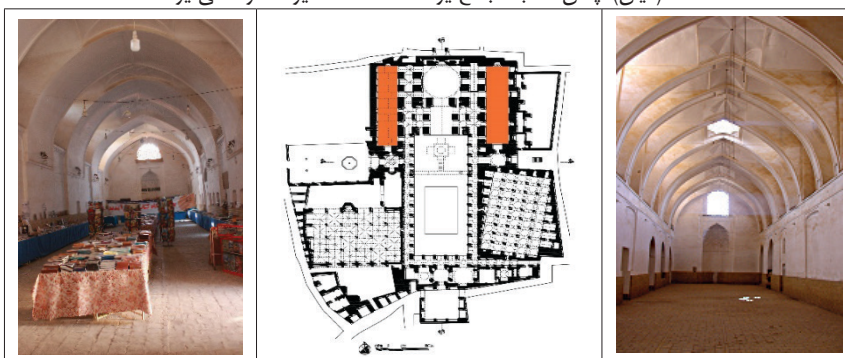
امروزه فضای طنبی در بناهای مسجد، خانقاه، خانقاه، و باغ رؤیت می‌گردد. در اینجا به توصیف فضای طنبی در این بناها پرداخته می‌شود.

۳.۱. طنبی مساجد تاریخی در مشاهده میدانی

یکی از فضاهای مسجد جامع یزد طنبی است. در دو سوی گنبدخانه دو تنبی (طنبی) قرار دارد که آسمانه آنها تاق و تویزه است و میان تویزه‌ها به روش خوانچه پوش پر شده است.^{۱۳۲} طنبی‌های دو طرف گنبدخانه مسجد جامع یزد به نام‌های شاه یحیی و غیاثیه مشهور است (ت ۱). شبستان شرقی در سال ۷۷۷ق به دستور شاه یحیی مظفری ساخته می‌شود و با یک غلام‌گردش با پنج دهانه تنگ که به سوی رواق شرقی باز می‌شود، به گنبدخانه و ایوان متصل می‌گردد (ت ۲). شبستان غربی ساخت خواجه غیاث‌الدین عقیل در قرن نهم و مشهور به شبستان غیاثیه است (ت ۳).^{۱۳۳} وجود طنبی محدود به مسجد جامع یزد نیست، بلکه در مساجد دیگر نیز دیده می‌شود. در مساجد بومی این ناحیه و برخی دیگر از شهرهای حاشیه کویر، مساجد تنبی‌شکل دیده می‌شود.^{۱۳۴} طنبی در مسجد عبدالخالق در شهر یزد به کار رفته است. پوشش و سقف بنا به‌صورت

طاق و تویزه و نورگیرهایش با سنگ مرمر در سقف است.^{۱۳۵} کل مسجد ملاعبدالخالق را فضای طنبی در بر می‌گیرد. طنبی در مساجد طنبی‌دار بیشتر در شبستان‌ها بوده، اما مساجد کاملی نیز تنها با طرح طنبی ساخته شده است. نمونه خوب آن، مسجد محله پادراخت محمدیه نایین است که کل مسجد یک فضای طنبی‌شکل است.^{۱۳۶} یکی از ویژگی‌های این دو طنبی، وجود غرفه در طبقه دوم طنبی است. بخش زنانه مسجد بیشتر در اشکوب بالا و در کمرپوش یا ورکد یا غرفه جای داشته است.^{۱۳۷} در ضلع غربی و شرقی مسجد عبدالخالق چهار غرفه به پهنای ۲۷۰ سانتی‌متر و عمق ۱۱۵ سانتی‌متر دیده می‌شود.^{۱۳۸} فضای غرفه که مابین تویزه‌های عرضی ایجاد می‌شده، محل مناسبی برای عبادت و مناسک مذهبی بوده است. شبستان طنبی‌وار یا سرپوشیده‌های کشیده که یک دهانه بزرگ در میان و چند ایوانچه یک یا دو اشکوبه یا کمرپوش در دو سوی خود داشته و نیز جای شایسته‌ای برای برپایی نماز بوده است.^{۱۳۹} در طنبی مسجد امیرچقماق یا جامع نو از الگوی مسجد جامع عتیق تبعیت شده و در امتداد سنت طنبی‌سازی مساجد آل مظفر و اتابکان یزد است. در طراحی مسجد امیرچقماق برخی اندام‌ها که در مسجد جامع یزد بررسی شد، مانند تنبی‌های کشیده در دو سوی شرقی و غربی گنبدخانه، به کار رفته است.^{۱۴۰}

ت ۱ (میان). پلان مسجد جامع یزد، مأخذ: اسناد میراث فرهنگی یزد.

ت ۲ (چپ).
طنبی شرقی
مسجد جامع یزد،
عکس: نگارنده.

ت ۳ (راست).
طنبی غربی مسجد
جامع یزد، مأخذ:
خادم‌زاده، معماری
دوره آل مظفر یزد.

۸۲. همان، ۹۸.
۸۳. همان، ۱۰۳.
۸۴. همان، ۱۰۴.
۸۵. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۶)، ۱۲۵.
۸۶. همان، ۱۲۹.
۸۷. همان، ۱۳۰.
۸۸. همان، ۱۳۹.
۸۹. همان، ۱۵۰.
۹۰. همان، ۱۷۱.
۹۱. محمد مستوفی بافقی، جامع مفیدی (تهران: انتشارات اسدی، ۱۳۸۵)، ۶۲۳.
۹۲. همان، ۵۲۷.
۹۳. همان، ۵۲۷.
۹۴. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد، ۱۴۸.
۹۵. همان، ۱۶۶.
۹۶. محمد مستوفی بافقی، جامع مفیدی، ج ۳، ۶۲۸.
۹۷. همان، ۱۳۳.
۹۸. همان، ۶۴۳.
۹۹. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد، ج ۳، ۱۰۸.
۱۰۰. همان، ۸۶.
۱۰۱. همان، ۹۱.
۱۰۲. همان.

۲.۳. طنبی خانقاه‌های تاریخی در مشاهده میدانی

در مجموعه بیداخوید ساختمان یک گنبدخانه و یک طنبی (تالار تابستانی) و مسکنی برای فقرا یعنی صوفیان و مسجدی به‌دستور امیر ترک‌نژاد ترمیش که، با حکم اسکندرسلطان، داروغه یزد بوده، ساخته شده است.^{۱۳۱} این بنا با اطلاق نام خانقاه بنیمان در بیداخوید به‌صورت فضایی با سقف گنبدی بر روی مقبره شیخ برقرار است (ت ۴). مجموعه ساختمانی شیخ علی بنیمان شامل درگاه و راهرو ورودی با طاق‌های جناغی است که به سه فضای گنبدوار ختم می‌شود. دوتای از این گنبدها کوچک‌تر هستند که در افواه محلی به آن کلبو می‌گویند (ت ۵). گنبد اصلی بر روی مقبره شیخ و دو گنبد دیگر یکی در قسمت ورودی و دیگری بر روی قسمت جلو، که مسجد شیخ نامیده می‌شود، قرار دارند. بر اساس منابع مکتوب آن دوره، طنبی اتاقی بسیار مهم بوده و جایگاهی ویژه در معماری داشته است؛ به‌طوری‌که حتی مقصوره پشت ایوان در مقابر و خانقاه‌ها را نیز طنبی می‌خوانده‌اند.^{۱۳۲} مهم‌ترین قسمت این خانقاه از نظر تاریخی و هنری اعم از گچ‌بری و کاشی‌کاری و حجاری سنگ مرمر درخور توجه است، در همین گنبدخانه میانی (طنبی) مقبره شیخ و دو تن از مریدانش قرار دارد. در متون تاریخی نیز این سلسله‌مراتب فضایی دقیقاً ذکر و برای سه

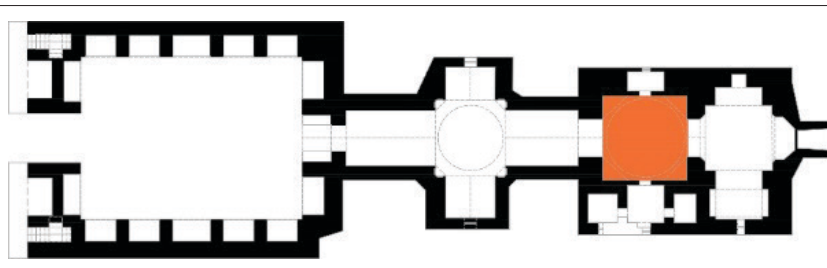
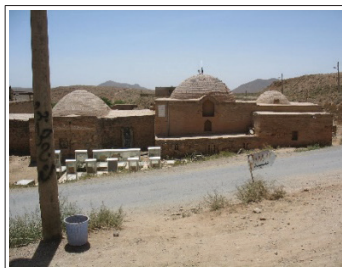
ت ۴ (راست).

پلان خانقاه شیخ‌علی بنیمان بیداخوید، مأخذ: اسناد میراث فرهنگی یزد.

فضای متوالی به‌ترتیب از گنبد، طنبی، و مسجد نام برده شده است. طنبی خانقاه بنیمان چله‌خانه نیز دارد که در بالای سر و پایین قبر شیخ‌علی دو محل چله‌نشینی به شکل پستو وجود دارد و دو شبکه نورگیر از کاشی معرق در آنها تعبیه کرده‌اند.^{۱۳۳} به‌نظر گلمبگ اتاق‌های کنار مقبره دارای گالری‌هایی در طبقه بالا بوده‌اند. آرامگاه مربع‌شکل است (هرضلع ۵/۷۲) و به داخل دهلیزی باز می‌شود که روی محور ورودی مسجد قرار دارد. در اضلاع دیگر، دو اتاق است که با شبکه‌هایی از جنس کاشی که دهانه‌های قوس‌دار را پر کرده‌اند، مجزا شده‌اند. ظاهراً به‌نظر می‌رسد که گالری‌هایی بالایی این اتاق‌ها وجود داشته باشد.^{۱۳۴}

۳.۳. طنبی باغ‌های تاریخی در مشاهده میدانی

تنها باغی که طنبی آن بر جای مانده، باغ دولت‌آباد است و نکته حایز اهمیتش اینکه، در این باغ خود عمارت طنبی مشاهده می‌شود، نه فقط فضای طنبی. به‌استناد متون تاریخی، این طنبی بر روی زیرزمین و در سمت قبلی (جنوبی) عمارت هشتی و متصل به دیوار باغ بوده است. تنها عمارتی که این ویژگی‌ها را دارد امروزه عمارت حرمسرا نامیده می‌شود. مجموعه دیگری متصل به باغ در حدود ورودی جنوبی و نزدیک عمارت هشتی است که شامل حرمسرا و در کنار آن طویله و بهاربند می‌شود. عمارت حرمسرا فضاهای پیاپی در کنار یکدیگر است که بادگیری برفراز آن قرار دارد.^{۱۳۵} در سمت غرب عمارت هشتی،

۱۰۳. محمد مستوفی بافقی، جامع مفیدی، ج ۲، ۱۶۳.

۱۰۴. جعفر بن حسن جعفری، تاریخ یزد، ۱۴۰.

۱۰۵. همان.

۱۰۶. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد، ج ۳، ۱۷۹.

۱۰۷. همان، ۱۸۲.

۱۰۸. همان، ۱۸۱.

۱۰۹. جعفر بن حسن جعفری، تاریخ یزد، ۱۴۲.

۱۱۰. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد، ج ۳، ۱۸۴.

۱۱۱. همان، ۱۷۹.

۱۱۲. جعفر بن حسن جعفری، تاریخ یزد، ۱۴۲.

۱۱۳. عماد الدین شیخ الحکامی، اسناد معماری ایران (تهران: فرهنگستان هنر، ۱۳۸۸)، ۸۴.

۱۱۴. محمد مستوفی بافقی، جامع مفیدی، ج ۳، ۶۹۳.

ت ۵ (چپ). گنبد طنبی خانقاه شیخ‌علی بنیمان بیداخوید، عکس: نگارنده.

۱۱۵. عبدالرزاق بن اسحاق عبدالرزاق سمرقندی، مطلع سعدین و مجمع بحرین (تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۲)، ۷۹۰.

۱۱۶. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد، ج ۳، ۸۰.

۱۱۷. جعفر بن حسن جعفری، تاریخ یزد، ۵۷.

۱۱۸. همان، ۶۰.

۱۱۹. همان، ۶۲.

۱۲۰. احمد بن حسین بن علی کاتب، تاریخ جدید یزد، ج ۳، ۹۹.

۱۲۱. محمد مستوفی بافق، جامع مفیدی، ج ۳، ۲۲۷.

ساختمان طنبی بزرگ و مجللی با بادگیری مربع شکل و رو به باغ قرار دارد.^{۱۳۶} دو طرف تالار طنبی، تالارها، صفها، و شبستان‌هایی در یک طبقه جای دارند که در و روزن آنها به طنبی باز می‌شود. زیر طنبی زیرزمینی ژرف کنده‌اند که با دو پله به باغ می‌پیوندد و از طرف جنوب با راهرویی به محوطه زیر بادگیر ارتباط دارد.^{۱۳۷} در برخی از اسناد، این مجموعه متشکل از طنبی، دهلیز، اتاق‌ها، انبار، و زیرزمین را عمارت حرم‌سرا یا حرم‌خانه معرفی کرده‌اند.^{۱۳۸}

پلان ساختمان طنبی باغ دولت‌آباد شامل یک فضای چلیپایی در جلو و اتاقی مستطیل شکل در انتها و اتاق‌های سه‌گانه در دو طرف این دو فضا است (ت ۶). به نظر می‌رسد دلیل اطلاق طنبی به این بنا، وجود فضای طنبی (اتاق مستطیل شکل) در پشت اتاق چلیپایی شکل است که در دوران صفوی تالار نامیده می‌شده است. در این ساختمان همانند برخی خانه‌های صفوی در انتهای فضای طنبی بادگیر اصلی به کار رفته که تأکیدی بر ارزش فضایی طنبی است. در عمارت طنبی علاوه بر بادگیر اصلی، بادگیر کوچک دیگری در انتهای تالار و بر روی نیم‌صفه رابط بین تالار و طنبی واقع است (ت ۷). با این بادگیر، می‌توان گفت استقلال فضای تالار از طنبی حفظ

می‌شود و از سویی دیگر، بر محرmit فضایی طنبی می‌افزاید. در این طنبی علاوه بر دسترسی‌های شمالی و جنوبی، راهرو جداگانه دیگری در سمت غرب تعبیه شده است که دسترسی به فضای اصطبل و ساباط ورودی را فراهم می‌کند (ت ۸). الگوی پوشش هردو فضای تالار و طنبی به صورت طاق و تویزه بوده و از قوس‌های کم‌خیز برای اجرای طاق بهره گرفته شده است. تزیینات عمارت طنبی در قیاس با عمارت هشتی (ساختمان بادگیر) فقط محدود به مشبک‌ها و قطاربندی است.

۴.۳. طنبی خانه‌های تاریخی در مشاهده میدانی

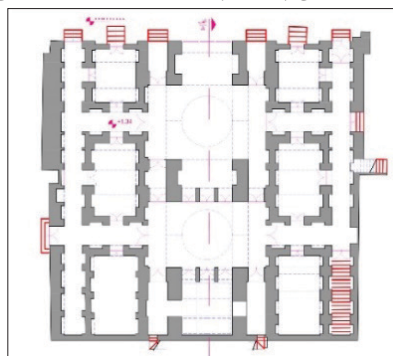
برخلاف عملکردهای دیگر، طنبی در معماری مسکونی به‌وفور دیده می‌شود. فراوانی نمونه‌های طنبی در خانه‌ها باعث گوناگونی پلان و آرایه‌های این فضا شده است. همین رویه در داخل فضاهای خانه هم دیده می‌شود. به‌صورتی که در مقابل شکل پلان و طرح کاملاً یکسان سایر فضاها، طرح پلان در طنبی‌ها تنوع چشمگیری دارد.^{۱۳۹} بنابر متون تاریخی، طنبی به‌همراه صفه به‌دفعات به کار می‌رفته است، امری که نمونه‌های موجود نیز این هم‌جواری را تصدیق می‌کند. پیوند صفه و طنبی در این خانه‌ها دارای ویژگی‌های منحصر به هر

ت ۶

ت ۷. بادگیرهای طنبی باغ دولت‌آباد یزد، عکس: نگارنده.

پلان عمارت طنبی (حرم‌سرا) مأخذ: اسناد میراث فرهنگی یزد.

ت ۸. طنبی باغ دولت‌آباد یزد، عکس: نگارنده.

۱۲۲. محمد کریم پیرنیا، آشنایی با معماری اسلامی ایران، ۲۳۴.

۱۲۳. محمدحسن خادمزاده، مساجد تاریخی شهر یزد (تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۸۵)، ۲۰.

۱۲۴. غلامحسین معماریان، معماری ایرانی: دستگاه‌شناسی، ۲۸۶.

۱۲۵. خادمزاده، مساجد تاریخی شهر یزد، ۳۰۹.

۱۲۶. معماریان، معماری ایرانی، ۲۷۴.

۱۲۷. همان.

۱۲۸. خادمزاده، مساجد تاریخی شهر یزد، ۳۱۲.

۱۲۹. معماریان، معماری ایرانی، ۲۷۴.

۱۳۰. معماریان، معماری ایرانی: دستگاه‌شناسی، ۳۰۱.

۱۳۱. ویلبر و گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران، ۵۲۳.

۱۳۲. لیلا ذاکر عاملی، فرهنگ مظفر، رضا ابویی، «پیدایش بادگیر در خانه‌های دشت یزد - اردکان»، مرمت آثار و باقی‌های تاریخی فرهنگی، سال دوم، ش. ۳ (بهار و تابستان ۱۳۹۱)، ۱۹.

۱۳۳. ایرج افشار، یادگارهای یزد، ۲۶۵.

۱۳۴. ویلبر و گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران، ۵۲۳.

۱۳۵. ذات‌الله نیکزاد، «باغ دولت‌آباد یزد»، اثر، ش ۵۴ (۱۳۹۰)، ۱۰۰.

به اینکه در این خانه‌ها اتاق‌های دو طرف طنبی به اتاق‌های دو طرف صفا نیز راه دارند، طنبی نقطه مکث نهایی معرفی می‌شود و علاوه بر نقش جمع‌کنندگی، نقش پخش‌کنندگی نیز دارند. طنبی برای تابستان‌نشینی فضایی بسیار مناسب و خنک است؛ چراکه جریان هوای داخل ایوان اصلی از طریق درگاه طنبی به درون آن مکیده و از روزن سقف به خارج رانده می‌شود.^{۱۴۲} معمولاً صفا‌های برافراشته و رفیع نیز به خنک و مطبوع بودن طنبی در طول تابستان کمک می‌کند. معمار با ایجاد اوج و حسیض در بلندا و ترکیب سایه - نور در کف در همپایی با فرود و فراز حرکت باد و به خدمت درآوردن آن برای این فضا، طنبی را به فضایی اشرافی و خسروانی مبدل می‌کند. سینه اسپر صفا جنوبی، که درگاه طنبی در آن تعبیه می‌شده، واجد کیفیت خاصی در ارائه آرایه است. بدنه اسپر با تزیینات فرد را آماده ورود به فضای طنبی ارزشمند می‌کند. در بعضی خانه‌ها این آمادگی از طریق ایجاد آرایه‌های همگون و همسنخ با تزییناتی داخل طنبی است که معمار در بدنه اسپر یا درون طاقچه‌ها به آرایه جزئی آن می‌پردازد و انکشاف کامل آن را منوط به ورود به داخل طنبی می‌داند. معمار معمولاً سینه اسپر را سه قسمت می‌کند: در قسمت بالایی نظام طاقچه‌بندی سه‌تایی به صورت شاه و وزیر^{۱۴۳} مشاهده می‌شود. در برخی خانه‌ها داخل این طاقچه‌ها مشبک می‌شده است. قسمت میانی بدنه اسپر که همه سیمای طاق طنبی را مسدود می‌کرده، جایگاه نغول کاری‌ها و طاق‌نماهای ظریف است. این نقش برجسته‌های گلی از ظریف‌ترین گونه‌های تزیینات گلی با تکنیک و نقوش مشابه گچ‌بری هستند.^{۱۴۴} بنابراین تاج درگاه طنبی با دوال پرتزین سرتاسری پوشیده می‌شود که طول آن از یک بدنه صفا تا بدنه دیگر است. این تزیینات گل‌بری، به دلیل عمق کم و نازک بودن پوسته تزیینی، هماهنگ با کالبد و تناسبات این خانه‌هاست (ت ۱۱). به‌خاطر فشردگی حیاط و فاصله کم مخاطب با بدنه‌ها،

زمانه است. صفا در جلو طنبی قرار دارد و با ارتفاع بلند صفا، طنبی در پشت آن پنهان است، به‌صورتی که مخاطب هیچ دیدی به سقف و پوشش طنبی ندارد. فضای طنبی همان‌گونه که از نام آن نیز برمی‌آید، محلی برای تزیینات و آرایه‌ها بوده و تفاخر در این فضا را تشدید می‌کرده است (ت ۹). محافظت صفا از طنبی پرنقش‌ونگار بر ارزش فضایی آن افزوده است، به‌نحوی که صفا مرتفع و باریک دوره آل مظفر نقش درگاه و ورودی را برای فضای طنبی دارد.^{۱۴۵} قاب مستطیل‌شکل ایستاده صفا مقیاس فراانسانی دارد و در بسیاری از خانه‌ها بدنه‌های آن ساده و بدون تزیین بوده است، این کاملاً در تضاد با فضای مأنوس، انسانی‌وار، و پرتزین طنبی است و معمار با قرار دادن دو فضای ظاهراً متناقض به افزایش کیفیت فضایی کمک کرده است. ساختار خطی خانه‌های آل مظفر با طنبی توسعه می‌یابد و این توسعه معمولاً در جهت قدسی (قبله) است. درنهایت خانه با فضای طنبی تعریف و تحدید می‌گردد و طنبی آخرین فضا در محور شمالی - جنوبی است.^{۱۴۶} پوشش طنبی معمولاً از طاق‌های گنبدی‌شکل مانند کلبو و یا خود گنبد است. حتی در خانه‌هایی که از طاق برای پوشش استفاده شده، در زیر طاق از کاربندی یا رسمی‌بندی برای القای فضای گنبدی استفاده شده است (ت ۱۰). یگانگی فرم گنبدی طنبی در مقابل فرم طاق با آهنگ تکرارشونده، تأکید بر این فضای مهم خانه آل مظفر است و آن را تا سرحدات فضای شاه‌نشین ارتقا می‌دهد. تا قبل از حضور طنبی، صفا مایه اعتبار خانه بوده و معمولاً بلندا و آرایه‌ها و وسیله‌های انجام این اهداف بوده؛ درحالی که با حضور طنبی، این فضا معتبرترین جزء خانه می‌شود و مالک خانه سعی می‌کند همه تمکن و فخامت خود را در این فضا متجلی کند. در خانه‌های آل مظفر که بدون طنبی هستند، تقسیم دسترسی‌ها با صفا است؛ درصورتی که در خانه‌های طنبی‌دار، بخشی از این وظیفه با طنبی است. با توجه

۱۳۶. فریار جواهریان و آزاده شاهچراغی، «سیر تحول رستنی‌ها در طول عمر باغ دولت‌آباد»، در مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی باغ ایرانی، پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۹۶، ۲۴۸.

۱۳۷. محمدکریم پیرنیا، «چفدها و طاقها».

۱۳۸. فریار جواهریان و آزاده شاهچراغی، «سیر تحول رستنی‌ها در طول عمر باغ دولت‌آباد»، ۲۴۸.

۱۳۹. لیلا ذاکر عاملی و عیسی اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۹۴.

۱۴۰. همان، ۱۸۸.

۱۴۱. همان.

۱۴۲. همان، ۱۹۴.

۱۴۳. طاقچه‌های «شاه و وزیر»، طاقچه «مادر و بچه» نیز نامیده می‌شوند. این طاقچه‌های سه‌گانه در انتهای جنوبی صفت صدر در خانه‌های آل مظفر بر روی ثلث بالایی اسپر خودنمایی می‌کنند. این طاقچه‌ها به‌صورت طاقچه میانی بزرگ در وسط و دو طاقچه یکسان در دو طرف تعریف می‌شوند. (نک: اسفنجاری و ذاکر عاملی، «خانه‌های مظفری میبد»).

۱۴۴. امیرحسین کریمی، «نقش برجسته‌های گلی گونه‌ای خاص از تزیینات معماری میبد»، ۲۲۳.

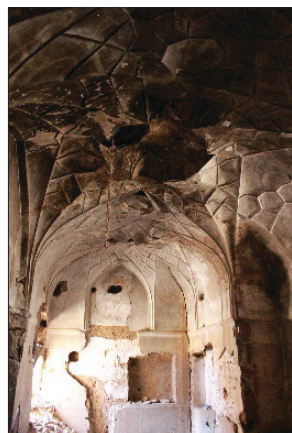
تزیینات با جزئیات زیاد و عمق کم کار شده است و خوانایی صفة از فاصله کم قابل‌دستیابی است که با این کار مقام ادراک آرایه‌ها تا نزدیک درگاه طنبی تقلیل می‌یابد. با این تمهید، فراخوانی و دعوت‌شدگی به سمت طنبی با افزاز بلند طاق و خوانش بدنه آرایه‌دار صفة تکمیل می‌شود. ثلث ابتدایی اسپر با درگاه طنبی در میان و طاقچه‌هایی در کنار شروع می‌شود. با تقسیم‌بندی سه‌گانه اسپر و خرد کردن بدنه صفة، معمار سعی در کاهش صلیبیت بدنه و هیبت فراانسانی آن داشته است. در برخی خانه‌ها (مانند خانه دوست و برونی میبد) فضاهای باریک و کشیده در اطراف طنبی دیده می‌شود. این فضاها در شعر نظام‌الدین قاری متعلق به قرن نهم، «رختخانه»^{۱۴۵} و در منطقه غرب ایران «مفرشخانه» نامیده می‌شود. در مفرشخانه یا رختخانه، آنچه در مواقع پذیرایی مورد نیاز بود، از رختخواب و بالش و متکا و غیره، نگهداری می‌شد، از جمله «روفرفشی»‌ها که برای حفظ فرش‌ها از تابش آفتاب بر روی آنها می‌کشیدند.^{۱۴۶} البته استفاده از روفرفشی منحصر به طنبی‌های غرب ایران است که طنبی زمستان‌نشین (تابخانه) و ارتباط آن با حیاط بدون واسطه و عنصر ایوان در آن حذف شده

است. به تعبیر فرهنگ‌نویس عصر حافظ «خانه تابستانی بادگیر که دریچه‌های بسیار دارد تا باد خنک در آن جهد»، با این استاندارد، وطن اصلی طنبی شهرهای گرم و جنوب ایران بوده و به تقلید از آنها، با حذف ایوان جلو آن، در آذربایجان نیز معمول شده است.^{۱۴۷} پس از پیمایش و بررسی میدانی می‌توان گفت، فضای طنبی در ساختمان‌های خانقاه، مسجد، باغ، و خانه دیده می‌شود (جدول ۳). در انتهای این بخش برای جمع‌بندی، ویژگی‌های معماری و آرایه‌ای گونه‌های طنبی موجود و مذکور در متون تاریخی در قالب «جدول ۴» ارائه شده است.

جدول ۳. گونه‌های فضای طنبی براساس منابع موجود، تدوین: نگارنده.

فضا	گونه‌های معماری	نمونه‌های موجود
طنبی	مسجد	جامع یزد، امیرچخماق، ملا عبدالخالق
	خانقاه	خانقاه شیخ علی بنیمان
	باغ	دولت‌آباد
	خانه	بابایی، توانا، حسن‌آبادی، شحنه‌ای، کلانتری، ممتاز، کرمانی، سرمد، دوست، قاری‌ها، حسینیان

ت ۱۰ (چپ).
تزیینات رسمی‌بندی خانه سرمد یزد.

ت ۱۱ (میان). گل‌بری صفة صدر خانه بیک بندرآباد.
عکس‌ها (ت ۹، ۱۰، و ۱۱): نگارنده.

ت ۹ (راست).
تزیینات تنگ‌بری خانه سرمد یزد.

ساختمان	منابع تاریخی		منابع موجود	
	ویژگی‌های معماری	ویژگی‌های آرایه‌ای	ویژگی‌های معماری	ویژگی‌های آرایه‌ای
مسجد	طنبی عالی، متصل به غرفه‌های مسجد	–	تالار ناوی‌شکل، استفاده از سیستم طاق و تویزه، به‌کارگیری طاق خوانچه‌پوش	نورگیر با سنگ مرمر، جان‌پناه کاشی مسدس
مدرسه	مجاورت صفة بزرگ، محل تدفین بانی فضایی منفک در برخی مدارس	طنبی منقش، استفاده از لاجورد و طلاکاری، استفاده از خشت پخته	–	–
خانقاه	محل تدفین عرفا	–	استقرار در پشت ایوان ورودی، پوشش گنبدی‌شکل	مشبک با کاشی‌کاری معرق، گچ‌بری
مزار	مجاورت طنبی رفیع با صفة، مجاورت فضای چهارصفه و سقف بلند طنبی	–	–	–
دیوان‌خانه	طنبی با پلان دایره‌ای با عملکرد دارالحفاظ	طنبی منقش، جام‌های آبگینه‌الوان	–	–
باغ	ساخت طنبی بر روی ساباط و درگاه ورودی، ساخت طنبی درون باغ و بر روی آب، ساخت طنبی مضاعف و جفتی	طنبی منقش، دیوارنگاری، جام‌های آبگینه‌الوان، حوضی از سنگ مرمر در میان طنبی، کتیبه‌نگاری، سقف مقرنس	عمارت طنبی با بادگیر میان باغ، زیرزمین مروح، همنشینی فضای طنبی با تالار چلیپایی	مشبک گچی، قطاربندی
خانه	استقرار طنبی پشت صفة اصلی، متصل به بادگیر، وجود شاه‌نشین، استقرار برخی طنبی‌ها بر روی ساباط	جام‌های الوان، کتیبه، طنبی منقش	متصل به صفة جنوبی، پوشش گنبدی‌شکل، محل اجرای آرایه‌ها، فضایی خنک و مطبوع در تابستان، نقطه عطف معماری	تنگ‌بری، کلیل تزیینی، مشبک گچی و کاشی، مقرنس گلی، کاربندی، گچ‌بری، گل‌بری، نگول‌کاری و طاقچه تزیینی، کتیبه‌نگاری

جدول ۴. جمع‌بندی گونه‌های فضایی طنبی بر اساس منابع موجود و متون تاریخی، تدوین: نگارنده.

۴. بررسی و تحلیل

برای تحلیل طنبی، گونه‌های فضای طنبی در یک عملکرد بررسی می‌گردد.

۴.۱. طنبی مسجد

به نظر معماریان طنبی یکی از گونه‌های معماری مساجد ایوان‌دار با گنبدخانه است.^{۱۴۸} از اوایل قرن چهاردهم میلادی تالار مستطیل‌شکل نسبتاً بزرگ یا به‌صورت فضایی اضافی در یک مسجد، مانند آنچه در یزد در اطراف شبستان زیر گنبد وجود دارد، و یا به شکل مسجدی در داخل بنایی بزرگ‌تر، مانند مسجد زمستان اولجایتو در مسجد جامع اصفهان،

به‌تدریج پدیدار شد.^{۱۴۹} به‌نظر هیلن برند تمایل و ترجیح معماران تیموری به استفاده از قوس‌های ابداعی معمولاً به شکل اضافه کردن رواق‌هایی با قوس‌های متقاطع انجام می‌پذیرفت.^{۱۵۰} این قوس‌های متقاطع در طنبی برای اهداف مختلفی به کار رفته است. در دوره ایلخانی از یک‌طرف، تناسبات عمودی نمای ساختمان آگاهانه اراده شد و با دقت در خطوط صعودی، پدید آمد؛ از طرف دیگر، کالبد ساختمان سبک‌تر و نازک‌تر گردید.^{۱۵۱} یکی از اهداف به‌کارگیری تویزه‌های قطور در طنبی، مهار نیروی رانشی طاق ایوان و گنبدخانه بوده است. ویلبر و گلمبگ سیستم طاق و تویزه را مناسب طنبی مسجد جامع یزد می‌دانند. به جای ساختن طاق مستقیماً بر روی دو دیوار موازی، قوس‌هایی از سر

۱۴۵. «به رختخانه قاری خرام و زینت بین که متکای مهش گرد بالش طنبی است». نظام‌الدین محمود قاری یزدی شاعر سده نهم هجری است. او در دیوانش به پوشاک مردم زمان خود پرداخته است. تشبیه فضای جانبی رختخانه به متکا و بالش فضای طنبی با توجه به باریک و دراز بودن این فضا قابل‌برداشت است.

۱۴۶. ریاحی، گلگشت در شعر و اندیشه حافظ، ۱۸۴.

را نمی‌توان یافت که روشنایی در آن به این حد تأمین شده باشد. علاوه بر این، سازنده فراتر از طرح معمول طاق عرضی پیش رفته است و گنبد‌های کوچک هشت‌ضلعی در تاج طاق‌ها پدید آورده و اجازه ورود روشنایی بیشتری را از چهار روزن داده است.^{۱۵۶} یکی از دلایل ایجاد طنبی در مسجد جامع یزد ایجاد تباین^{۱۵۷} و تضاد با فضای نیلگون گنبدخانه و ایوان کاشی‌کاری شده است که این باعث ایجاد تعادل، عدم دل‌زدگی، جلوگیری از فضای صلب و سرد، و تمرکز نمازگزار می‌شود. در مسجد جامع یزد، شبستان‌های کوچک سرسره‌های طاقی‌پوش بزرگی هستند که به‌طور زینده‌ای نورپردازی شده‌اند؛ یکدست سفیدند، و با رنگارنگی شبستان سخت در تضادند.^{۱۵۸}

به اعتقاد معماریان، ریشه طنبی به تالارهای فرهنگ مهرپرستی و میترائیسم برمی‌گردد. تنبی تالاری بلند و پرپهنا بوده که در گذشته‌های دور، الگوی مهرابه‌های کهن بوده است.^{۱۵۹} اما اگر بازه زمانی و جغرافیایی پژوهش را محدود به قرون میانی و نواحی مرکزی ایران بکنیم، آنگاه شناخت الگوی فضای طنبی دقیق‌تر خواهد شد. اگر طنبی را ادامه طرح گرمخانه‌های مساجد بدانیم، آنگاه طنبی مسجد جامع یزد نقطه اوج و تکامل این نوع شبستان در تاریخ معماری ایران می‌گردد. تحولات کالبدی شبستان زمستانه در این ناحیه بدین‌گونه است که پلان اولیه و ابتدایی این فضا از اتاقی ساده با طاق آهنگ شروع می‌شود. اسفنجاری درباره گرمخانه مسجد جامع ده نو، که مشابه مسجد رکن آباد است، می‌نویسد:

در مجموع شاید بتوان سادگی و بدوی بودن این دوگرمخانه را ناشی از طرح و پلان متقدم‌تر آن دانست و این طرح را مقدمه گرمخانه‌های پیشرفته‌تر بعدی محسوب کرد.^{۱۶۰}

پس از این گرمخانه‌های ساده، پلان متعارف طاق و تویزه برای گرمخانه به کار رفته است. استفاده از طاق کژواهی و تویزه رومی ویژگی عام این گرمخانه‌هاست که نمونه آن را در مسجد

دیواری تا سر دیوار دیگر بر روی فضای بین آن دو زده می‌شد. سپس بر روی دهانه‌ای که به این طریق تشکیل می‌شد، یک نوع پوششی از طاق می‌زدند. فضاهایی با این نوع دستگاه باربر مخصوصاً بر روی شبستان‌هایی که طرفین گنبدخانه (مقصوره) قرار می‌گرفت، مانند شبستان‌های مسجد جامع یزد که جهت آنها طولی است، مناسب بود.^{۱۵۲} در دوران اسلامی در چندین مسجد و مدرسه مانند شبستان‌های مسجد جامع یزد و مدرسه مظفریه (دوره آل مظفر) تاق خوانچه‌پوش به کار رفته است.^{۱۵۳} در دوره ایلخانی نظام طاق عرضی که در ایوان کرخه‌شکلی اعتبار می‌یافت، کاربرد قابل توجهی می‌یابد و شبستان‌های واقع در دو طرف ایوان اصلی مسجد جامع یزد به تکاملی رسید که در معماری شرق تفوق یافت.^{۱۵۴}

یکی دیگر از اهداف استفاده از سیستم طاق و تویزه برای طنبی، رفع کمبودهایی است که در مساجد این دوره مشاهده می‌شود. طنبی در مسجد جامع یزد جانشین طرح شبستان ستون‌داری شده که طرح متعارف مساجد این دوره است. یکی از نقایص طرح شبستان ستون‌دار وجود فضایی تاریک است. راه حل این معضل در مسجد جامع چنین بوده که بین قوس‌هایی که فضا را می‌پوشانند، طاق‌هایی عرضی عمود بر محور طولی اجرا شود. چنین طاق‌هایی مقاومت عظیمی به قوس‌هایی که دهانه را می‌پوشاند، می‌داد. این نظام دیوارهای جانبی را تا آن اندازه زیاد بالا می‌آورد و آن را از هرگونه عملکرد سازه‌ای در ارتباط با نگهداری پوشش آزاد و این امکان را فراهم می‌کرد که پنجره‌هایی برای ورود روشنایی بدون تضعیف سازه در هر دو طرف، به هر میزان مورد نیاز، باز شود.^{۱۵۵} به‌همین‌خاطر استفاده از طاق خوانچه‌پوش برای پوشش شبستان و ایوان رواج یافت. در طنبی مسجد جامع یزد اصل طاق عرضی باچنان کمال مطلوبی اجرا شده است که در هیچ بنای دیگری در ایران چنین نیست و هیچ سرسرای

۱۴۷. همان، ۱۸۲.

۱۴۸. معماریان، معماری ایرانی، ۲۶۰.

۱۴۹. دونالد ویلبر و لیزا گلینگ، معماری تیموری ایران و توران، ۱۱۷.

۱۵۰. رابرت هیلن برنند، معماری اسلامی، ترجمه باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی (تهران: روزنه، ۱۳۸۳)، ۱۰۳.

۱۵۱. دونالد ویلبر، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی، ۸۲.

۱۵۲. ویلبر و گلینگ، معماری تیموری ایران و توران، ۱۴۹.

۱۵۳. معماریان، معماری ایرانی: دستگاه‌شناسی، ۱۴۴.

۱۵۴. آرتور اُپهام پوپ، سیر هنر ایران (تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۹۴)، ۱۲۷۳. این نظر پوپ منوط با نظر پیرنیا درباره مسجد ملاعبدالخالق شک‌برانگیز می‌شود. به‌نظر پیرنیا مسجد ملاعبدالخالق بقایای مسجد بک شاه اتابک یزد در قرن ششم بوده که در زمان فتحعلی‌شاه قاجار تعمیر شده است (نک: پیرنیا، «چفدها و طاق‌ها»، ۱۱۶). نگارنده نیز این مقاله را بر اساس قاجاری بودن مسجد ملاعبدالخالق نگاشته است.

۱۵۵. همان، ۱۲۹۵.

۱۵۶. همان.

157. contrast

۱۵۸. همان.

۱۵۹. معماریان، معماری ایرانی، ۲۶۰.

کوچک مجموعه بندرآباد می‌توان دید. هرچند در این مساجد مشکل دهانه کوچک طاق با راهکار طاق و تویزه برطرف شده، ولی هنوز مشکل تاریکی فضای مسجد مرتفع نشده است. در مسجد جامع یزد مسافتی که با طاق‌های عرضی پل زده شده، به‌طور چشمگیری بیشتر از مدرسه مظفریان اصفهان است.^{۱۶۱} در طنبی مسجد جامع یزد علاوه بر فاصله گرفتن پایه‌ها و تویزه‌ها از یکدیگر، از طاق خوانچه‌پوش هم برای پوشش طنبی استفاده شده است. بنابراین می‌توان گفت طنبی مسجد جامع یزد هرچند از الگوی کلی گرمخانه‌های مساجد بومی استفاده می‌کند، ولی با دو راهکار یعنی استفاده از سیستم طاق و تویزه و طاق خوانچه‌پوش بر دو مشکل تنگی و تاریکی گرمخانه‌های متعارف غلبه می‌کند. الگوی فضایی طنبی مسجد جامع یزد، همانند گرمخانه‌های محلی، در ابتدا به‌صورت تکی بوده و طنبی غربی الحاق دوره بعد است. در مسجد جامع امیرچخماق وجود دو طنبی در طراحی، ظهور نهایت پختگی و بلوغ طرح طنبی در مساجد است (جدول ۵).

پس از دوره آل مظفر و تیموری، به چند دلیل، حضور شبستان طنبی در مساجد کمرنگ شده است. یکی از معایب فضای طنبی، نبود امکان گسترش این فضا و مدوله نبودن آن بود. برخلاف تالار ستون‌دار، که غالباً تالار شاه‌نشین‌دار (طنبی) جانشین آن شده است، فضای این نوع اخیر محدود بود؛ چه دیوارهای آن به جرزهای باربر متصل می‌شد.^{۱۶۲} هرچند نوآوری در پوشش طاق خوانچه‌پوش طنبی مساجد جامع یزد و امیرچخماق، وابستگی به دیوارهای باربر طولی با ضخامت طولی زیاد را کاهش داد، ولی وجود این دیوارهای طولی خود عاملی برای فراموشی طنبی‌های طولی بوده است. به‌علاوه پس از دوره ایلخانی و تیموری، تعدیل‌شدگی در ارتفاع و تناسبات ایوان و گنبدخانه دیده می‌شود و این خود یکی از عوامل نبود نیاز به طنبی با سیستم طاق و تویزه قطور در نقش

پشت‌بند است. در مساجد دوره صفوی دوباره شبستان ستون‌دار یا شبستان چهل‌ستونی جانشین طنبی در مساجد می‌گردد، ولی شبستان زمستانه یا گرمخانه به اشکال مختلف به حیات خود ادامه می‌دهد. یزد با داشتن دو مسجد جامع و دو شبستان طنبی عریض تا قرن‌ها نیاز به فضای گسترده شبستان تابستانه را مرتفع می‌کرده است و این خود دلیلی برای نبود نیاز به طنبی شاهانه بوده است؛ البته محدود شدن کل ساختمان مسجد به فضای طنبی یکی دیگر از عوامل رؤیت این فضا در دوران متأخر است. شاهد مناسب برای این رویکرد مسجد ملاعبدالخالق یزد است که عملکردی در مقیاس محله دارد؛ بنابراین می‌توان گفت فضای طنبی، یا به عبارتی تالارهای کشیده جناحین گنبدخانه مسجد جامع یزد، به‌خاطر ایجاد فضایی روشن و دل‌باز، با واژه «تابخانه» اشتراک‌هایی دارد. از سویی دیگر، این فضای طنبی که حاکمان محلی می‌سازند با مفهوم «شاه‌نشین» پیوند می‌یابد و همان مفهومی که از طنبی خانه به ذهن خطور می‌گردد (فضایی شاه‌نشین و تابستانی) را به یدک می‌کشد. در انتها تحول فضای جانبی گنبدخانه از گرمخانه با طاق ساده تا طنبی با طاق خوانچه‌پوش در قالب «جدول ۶» بیان شده است.

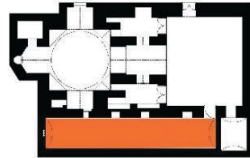
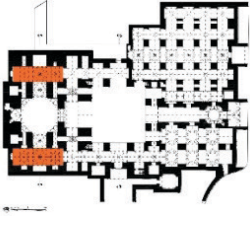
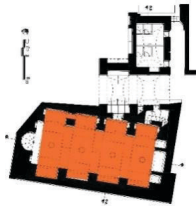
۱۶۰. عیسی اسفنجاری، «پژوهش مسجد جامع ده نو مبد»، ۳۳.

۱۶۱. برنارد اوکین، معماری تیموری در خراسان، ۱۰۸.

۱۶۲. ویلبر و گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران، ۱۱۷.

جدول ۵. الگوهای فضایی گرمخانه و طنبی در مساجد مورد مقایسه، تدوین: نگارنده.

ترکیب‌های فضایی در مساجد مورد مقایسه			
مساجد محلی	مسجد جامع یزد (دوره ایلخانی)	مسجد امیرچخماق	مسجد ملاعبدالخالق

سیر تحول فضای گرمخانه و طنبی در مساجد یزد			
گرمخانه به صورت فضایی مستطیل شکل، پوشش طاق آهنگ، روشنایی کم، دهانه کوچک شبستان	گرمخانه به صورت فضایی مستطیل شکل، پوشش طاق و تویزه، طاق کجادهای، روشنایی کم، دهانه متوسط شبستان	طنبی به صورت جفت فضایی مستطیل شکل، پوشش طاق و تویزه، طاق خوانچه پوش، روشنایی متوسط، دهانه متوسط شبستان	طنبی به صورت فضایی مستطیل شکل، پوشش طاق و تویزه، طاق خوانچه پوش، روشنایی متوسط، دهانه متوسط شبستان
مسجد جامع رکن آباد	مسجد کوچک بندر آباد	مسجد جامع امیرچخماق	مسجد ملا عبدالخالق
قبل از دوره آل مظفر	دوره آل مظفر	دوره تیموری	دوره قاجار
			

جدول ۶ تحولات فضایی گرمخانه و طنبی در مساجد یزد، تدوین: نگارنده.

۲.۴. طنبی خانه

ویژه‌ای نسبت به سایر اتاق‌ها و معمولاً سقف گنبدی شکل داشته است.^{۱۶۵} اما اینجا این تردید پیش می‌آید که در برخی خانه‌ها طنبی در پشت صفه اصلی واقع نشده‌اند، بلکه در مجاورت یا پهلوی صفه قرار دارند. حتی در برخی خانه‌ها طنبی به صورت فضایی مستطیل شکل از لبه حیاط تا انتهای صفه را اشغال می‌کند و پوششی طاقی شکل دارد.

نکته دیگر مورد نظر اسفنجاری و ذاکر عاملی تشابه و انتساب فضای طنبی با یکی از اتاق‌های زرتشتیان است. این اتاق معمولاً محل اوستاخوانی، برگزاری گاهنبار، نگهداری اوستا، انجام دعا و نیایش، و نگهداری عکس و تصاویر در گذشتگان است. به عقیده ایشان هرچند این اتاق در گوشه یکی از جبهه‌های جانبی حیاط قرار دارد، ولی مسلمانان در قرن هشتم و نهم با حفظ ویژگی‌های کارکردی، از این فضا برای انجام شعائر دینی و عبادت منطبق بر فضای طنبی استفاده می‌کردند.^{۱۶۶} به نظر نگارنده این اتاق که در ادبیات محلی «گنزه ورون (گنزه ورون تن)» نامیده می‌شود و در کنار پسکمر قرار می‌گیرد، واجد ویژگی‌های مختص خود، مانند سادگی و

ذاکر عاملی به مشابعت فضایی ایوان و اتاق بین خانه‌های مظفری و خانه‌های پیش از اسلام باقی‌مانده در شوش و بیشاپور اشاره کرده است.^{۱۶۳} به اعتقاد اسفنجاری و ذاکر عاملی تسری و انتقال الگوی ایوان گنبدخانه‌دار که در دوره سلجوقی رواج می‌یابد، به درون معماری مسکونی آل مظفر از عوامل شکل‌دهنده به طنبی است. حیاط و ایوان و به‌ویژه گنبدخانه پشت آن در معماری مساجد دوران مظفری نیز طرحی جاافتاده و سنجیده و پذیرفته‌شده است که عیناً مشابه آن در آرایش فضای خانه‌های مظفری وجود دارد.^{۱۶۴} به نظر ایشان گنبدخانه که در مساجد دوره سلجوقی جایگاه خود را یافته و بر جای شبستان پیشین نشسته است، تصدیق می‌شود و الگویی برای پیدایش طنبی در معماری مسکونی می‌شود. طنبی دوره آل مظفر با فرمی تقریباً مشابه گنبدخانه ولی با افزاز کوتاه‌تر در پشت ایوان مستقر می‌گردد. طنبی همانند گنبدخانه که در پشت ایوان مقصوره و در نقطه عطف معماری مسجد واقع گردیده، جایگاه و اعتبار ویژه‌ای در معماری خانه و تزیینات و پرداخت

۱۶۳. ذاکر عاملی و جبل عاملی، «بررسی سیر تحول ایوان در خانه‌های سنتی دشت یزد - اردکان از دوره مظفری تا قاجار»، ۱۱۰.

۱۶۴. ذاکر عاملی و اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۹۴.

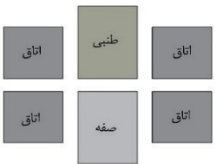
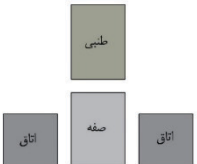
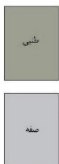
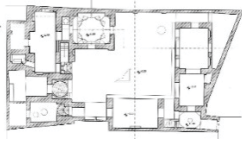
۱۶۵. اسفنجاری و ذاکر عاملی، گزارش پژوهش مسکن صفوی میبد، ۱۳۶.

۱۶۶. ذاکر عاملی و اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۹۴.

۱۶۷. «ایوان یکی کاخ و ایوان فرخنده دید/ کز آن سان به ایران ندید و شنید/ به کی دست ایوان یکی طاق دید/ ز دیده بلندی او ناپدید/ نهاده به طاق اندرون تخت زر/ نشانده به هر پاره در و گهر. بر آید یکی کلبه سازم فراخ سر طاق برتر ز ایوان و کاخ» فردوسی

۱۶۸. غلامرضا نعیم، سیر تحول معماری ایران (تهران: انتشارات سروش دانش، ۱۳۹۴)، ۱۶۵.

جدول ۷. دسته‌بندی روابط فضایی طنبی در خانه‌های آل مظفر یزد، تدوین: نگارنده.

گونه‌های روابط فضایی طنبی در خانه‌های آل مظفر یزد			
نوع	الگوی سوم	الگوی دوم	الگوی اول
دیاگرام فضایی			
نمونه پلان			
خانه‌ها	بابایی، حسن‌آبادی، قاری‌ها، طهرانی	مروج، آقا، کریمی، کلانتری	سرمد، دوست

سکوت و تقدس، است که کمتر نشانی آن در فضای طنبی مشاهده می‌شود. اما در متون قدیمی و فرهنگ ایرانی ردپای فضای شاهنشین در کنار ایوان یافت می‌شود.^{۱۶۷} از سویی دیگر، طنبی در برخی خانه‌های زرتشتیان، برخلاف خانه مسلمانان، نقطه انتهایی پلان نبوده و فضایی واسطه بین صفه و فضاهای خدماتی را تشکیل می‌داده است. الگوی هم‌جواری‌های طنبی در خانه‌های آل مظفر یزد به سه دسته کلی قابل‌تعمیم است (جدول ۷). الگوی اول شامل فضای طنبی با صفه است. در این الگو صفه و طنبی در یک راستا قرار می‌گیرند و هیچ فضایی بلاواسطه با صفه و طنبی اتصال ندارد. در الگوی دوم پیرامون صفه را دو اتاق در بر می‌گیرد. در این الگو با توجه به اینکه پهنای صفه همه عرض حیاط را اشغال می‌کند، مجالی برای خودنمایی اتاق از داخل حیاط کوچک باقی نمی‌ماند. صفه صدر فضایی مسلط در خدمت اتاق‌های جانبی است و روابط فضایی درون آن نظم و نسق می‌یابد. در الگوی سوم طنبی نیز دارای اتاق‌های طرفین می‌شود و خصلت فضایی وابسته را از صفه وام می‌گیرد. در برخی خانه‌ها به‌خاطر طنبی طولی که همه عرض بلوک را اشغال می‌کرده است، مستعد برای تبدیل شدن الگوی دوم به سوم و ایجاد اتاق اطراف طنبی با خرد شدن فضای یک‌دست مستطیل‌شکل به سه فضایی تقریباً مربع‌شکل بوده است؛ بنابراین می‌توان گفت ساختار خطی خانه‌ها به‌مثابه ساقه در طول زمان در محل صفه و طنبی، از دو طرف جوانه‌زده است و در طول زمان پرشاخ‌وبرگ شده است.

به‌نظر نعیم نقیصه تاریکی‌سازی معماری که در بناهای ایلخانی دیده می‌شود، وارث معماری سلجوقی بوده است.^{۱۶۸} از سویی دیگر، به‌نظر پوپ کل طرح ساختمانی در سده هشتم هجری کاملاً برخلاف فضاهای تاریک داخل مساجد سلجوقی، گشادی و درخشندگی روشنایی را روا می‌دارد.^{۱۶۹} طرح طنبی در خانه هماهنگ با شفافیت طنبی مسجد در دوران آل مظفر

۱۶۹. آر تور ایهام پوپ، سیر هنر/ ایران، ۱۳۹۴.

۱۷۰. ریاحی، گلگشت در شعر و اندیشه حافظ، ۱۸۲.

171. circulation

۱۷۲. ذاکر عاملی و اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۸۸.

۱۷۳. داوود امامی میبدی، محمدرضا اولیاء، و فرهاد تهرانی، «بررسی فضای طنبی در خانه‌های آل مظفر یزد»، در پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ش. ۳۳ (۱۴۰۱): ۳۴۷.

جدول ۸. تغییرات نورگیری جبهه انتهایی خانه از دوره آل مظفر تا صفوی، تدوین: نگارنده.

محل محلی موسوم به «اتاق دورو» است. علاوه بر این موضوعات، ساخت طنبی به منظور رفع نیازهای نیارشی و چرخش حرکتی^{۱۷۱} و تهویه باد در بنا بوده است. طنبی نقش پشت‌بند اسپر بلند صفا را دارد و کاهش‌دهنده به نسبت لاغری جرزهای صفا است (ت ۱۴). طنبی با اتاق‌های طرفینش لایه‌های سکون و حرکت را در معماری افزایش می‌دهد و به پویایی چرخش کمک می‌کند (ت ۱۵). با این تمهید ساختار خطی حرکتی به ساختار چرخشی و پویایی حرکتی خانه منجر می‌شود. به نظر اسفنجاری و ذاکر عاملی طنبی در دوره‌های بعد از آل مظفر کلاً از معماری خانه حذف شده است. در خانه‌های دوره صفوی و بعد از آن عمق صفا افزایش یافته و بخشی از فضای انتهای آن به تنوره باگیر اختصاص یافته است. به این ترتیب، دو فضای تعریف‌شده صفا و طنبی در یک فضای صفا خلاصه شده‌اند.^{۱۷۲} نگارنده در تحقیقات میدانی متوجه شده است که در دوره صفوی در برخی روستاهای اطراف یزد (مانند عقدا و ندوشن) هنوز فضای طنبی ساخته می‌شده و این فضا به صورت کامل محو نشده است. در خانه‌های یزد فضای تالار با خصلت‌های تصحیح و کارآمدشده طنبی در این دوره به صورت عام به کار می‌رود.^{۱۷۳} طنبی در خانه‌های این دوره یزد حضوری محدود و گزینشی دارد و معمولاً اقشار اعیان

شفافیت فضایی افزوده می‌شود (ت ۱۲). صفا سازی جلو فضاها امری متعارف در دوره صفوی بوده و زمینه را برای تغییر الگوی مظفری هموار می‌کرده است. طنبی آل مظفر که در الگوی میان‌سرای داخلی به همراه صفا و چهار فضای اتاق پیرامون، شکلی تقریباً چلیپایی یافته بود، فضای ایوانچه حیاط پشتی را تجربه می‌کند. در دوران بعد فضاها صفا با دو اتاق پیرامونش و فضای طنبی با دو اتاق جانبی با الگوی کلان چلیپایی با یکدیگر ترکیب می‌شود و فضای تالار صلیبی شکل به همراه ایوانچه را عرضه می‌کند (ت ۱۳). نکته قابل‌اعتنا این است که در برخی مناطق ایران حیات الگوی طنبی با حیاط سرابستان تا دوران معاصر ادامه یافته است. طنبی در برخی خانه‌های خوی دقیقاً همانند سلف ایلخانی‌اش در منطقه یزد بوده است. این خانه‌ها همانند الگوی خانه‌های آل مظفر دارای باغ خلفی (سرابستان) برپا می‌شده است. در دو سوی بنا دو باغ و باغچه به تعبیر پیشینیان بستان‌سرای و سرابستان (و به اصلاح امروز حیاط) قرار داشت. طنبی اساس مجموعه بود و درست در وسط بنا با سقفی بلند معادل سقف دوطبقه بنا (دست‌کم به ارتفاع شش متر) قرار داشت.^{۱۷۰} در معماری مسکونی شهر یزد الگوی طنبی با دو میان‌سرا در دو سوی آن در خانه‌های زندیه و قاجار مشاهده می‌شود. اتاق طنبی (شاه‌نشین) در این الگو در افواه

سیر تحول شفافیت فضایی جبهه انتهایی خانه در گذر از آل مظفر تا صفوی						
دوره صفوی با حیاط اندرونی	دوره صفوی با حیاط اندرونی	دوره صفوی با حیاط اندرونی	دوره صفوی با حیاط اندرونی	دوره صفوی با حیاط اندرونی	دوره صفوی با حیاط اندرونی	دوره صفوی با حیاط اندرونی

۱۷۴. ذاکر عاملی و اسفنجاری کناری، «خانه‌های مظفری میبد»، ۱۸۸.

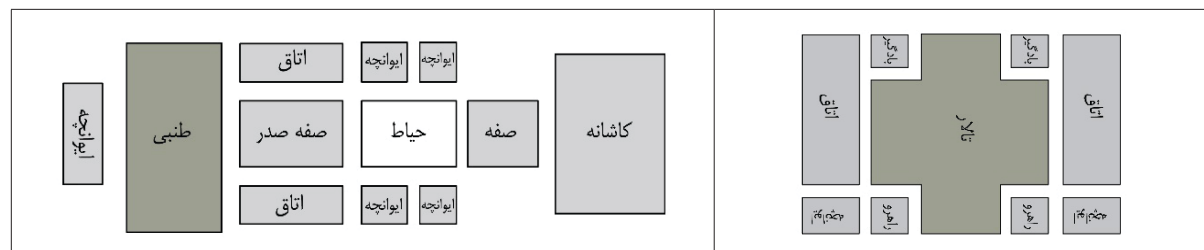
۱۷۵. به نظر دکتر ذاکر عاملی صفه آل مظفر عنوان بادگیر دارد. ارتفاع بلند ایوان‌ها و جهت آنها به سوی باد این قابلیت را ایجاد می‌کند که خاصیتی بادگیرمانند داشته باشند. ذاکر عاملی با استعانت از واژه «بادگرد» و تعدد اشارات متون تاریخی یزد به این نکته دست یازیده است. همان گونه که در پانویشت کتاب فرهنگ قواس اشاره شده این واژه دارای کتابت و معنای متفاوتی است (نک: ذاکر عاملی، ابوبی، و مظفر، «پیدایش بادگیر در خانه‌های دشت یزد - اردکان»). نگارنده می‌کوشد در نوشتاری جداگانه با کمک گرفتن از امه‌های کهن به معنای متفاوت این واژه و تأثیر آن بر فهم معماری بپردازد.

ت ۱۲ (چپ). تحول ترکیب فضایی خانه دوره آل مظفر با حیاط سرایستان با ایجاد ایوانچه. تدوین: نگارنده.

در دوره صفوی بادگیر در پشت صفه با ارتفاعی بلندتر از آن مستقر و عنصری مستقل قلمداد شده است.^{۱۷۴} در خانه‌های یزد نیز بادگیر عنصری همپای فضای طنبی است.^{۱۷۵} در دوره صفوی بادگیر به صورت جفتی یا تکی در انتهای تالار به کار می‌رود (مانند خانه‌های نقیب‌الاشراف و مشروطه یزد). همراهی طنبی و تالار و بادگیر در دوره صفوی شکل می‌گیرد (ت ۱۶) و نمونه موجود آن در دوره بعد (زندیه) در باغ دولت‌آباد مشاهده می‌شود. به نظر نگارنده اگر معماری طنبی خانه در محدود خانه‌های کاشان را تداوم تاریخی این فضا بدانیم، آنگاه طنبی در خانه‌های کاشان در سیر تکاملی طنبی آل مظفر تعریف می‌شود. طنبی در خانه‌های کاشان هماهنگ با تعریف قزلباش و ابوالضیاء، اتاقی سرپوشیده و بزرگ در پشت تالار است که همراه با بادگیر و شاه‌نشین ساخته می‌شده است. عمارت الله‌قلی‌بیک در یزد نمونه اولیه‌ای از این ترکیب فضایی به دست می‌دهد، ولی در متون تاریخی درباره نحوه ترکیب که آیا دقیقاً مانند خانه‌های کاشان است یا نه، مشخص نشده است؛ بنابراین می‌توان گفت معمار تجربه ساخت تالار و طنبی و بادگیر که قبلاً وجود داشته (باغ دولت‌آباد) را با شاه‌نشین ترکیب می‌کند و دستگاه سرپوشیده را در برخی خانه‌ها تعریف می‌کند. نقش باد در پیوند با فضای طنبی محدود به عنصر بادگیر نیست. حوضخانه یکی دیگر از عناصری است که، از یک سو، با شاه‌نشین و طنبی و از سویی دیگر، با باد گره خورده است. پیوند طنبی با حوضخانه در دوره قاجار رواج دارد. در میان گونه‌های

حکومتی از آن استفاده می‌کنند؛ در صورتی که تالار با اخذ پلان چلیپایی، حضوری گسترده و عمومی دارد. پلان چلیپایی تالار با وجود فضای شاه‌نشین در بازوی انتهایی‌اش و تداعی فضایی اشرافی در صدر اتاق، بسیار مورد استقبال است. همچنین با انتقال عملکرد تنوره‌ای صفه بلند آل مظفر به عنصر بادگیر و اختصاص این عنصر در انتهای فضای تالار، عمق صفه بلند نیز کاهش می‌یابد و در حدود یک ایوانچه می‌گردد. عملکرد فضای زمستان‌نشین که در برخی طنبی‌ها شاهد آن بودیم، در این دوره به جبهه پنام یا شمالی کلاً منتقل می‌شود و نقش تالار محدود به عملکرد تابستانه می‌گردد. با تغییر الگوی سازه‌ای پوشش در دوره صفوی، اتاق‌های فروار در خانه‌های آل مظفر تبدیل به اتاق‌های گوشوار با سقف‌های کوتاه در دو طرف صفه می‌شود. در خانه‌های صفوی گسترش فضایی در ارتفاع، متنوع شدن اتاق‌های طرفین صفه و گوشوار، پویا و مفصل شدن فضای تالار، و تغییر رفتار فضایی طنبی از فضای ارتباطی - سکونتی به فضای مستقل سکونتی از جمله دلایلی هستند که باعث کم‌رنگ شدن حضور طنبی در خانه شده‌اند. از لحاظ سازه نیز می‌توان به دلایل چندی از قبیل کوتاه شدن ارتفاع صفه اصلی و نبود نیاز به طنبی با عنوان پشتبند عنصر اسپر صفه، تغییر ساختار پوشش صفه از طاق آهنگ به طاق و تویزه، و دو طبقه شدن صفه با ساخت کمرپوش اشاره کرد.

ت ۱۳ (راست). ترکیب فضایی خانه دوره صفوی با حیاط بزرگ، تدوین: نگارنده.

۱۷۶. محمدرضا حائری، خانه، فرهنگ، طبیعت، ۶۰.

۱۷۷. حق‌جو، سلطان‌زاده، تهرانی، و ایوازیان، «سیر تحول اندام‌های اصلی خانه‌های تبریز از دوره قاجار تا دوره پهلوی دوم»، ۱۳۷.

۱۷۸. محمدعلی کی‌نژاد و محمدرضا شیرازی، خانه‌های قدیمی تبریز، ۱۶.

۱۷۹. کریستین برومبرگر، مسکن و معماری در جامعه روستایی گیلان، ترجمه علاءالدین گوشه‌گیر (تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰).

۱۸۰. امامی میبدی، اولیاء، و تهرانی، «بررسی فضای طنبی در خانه‌های آل مظفر یزد»، ۳۳۳.

۱۸۱. ویلبر و گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران، ۲۴۶.

خانه در کاشان که جملگی ترکیب‌های متنوعی از ایوان‌ها و اتاق‌ها هستند، خانه‌هایی موجودند که در اصطلاح محلی، فضای تنبی (اتاق تابستانی) دارند.^{۱۷۶} این پیوند در خانه‌های کاشان به صورت افقی و در یک سطح است، درحالی‌که در خانه‌های تبریز به صورت عمودی و در دو سطح مجزا انجام می‌شود. حوضخانه‌های موجود در اکثر خانه‌های قدیمی تبریز در زیر طنبی و در راستای محور طولی آن واقع شده است.^{۱۷۷} تحولات طنبی در خانه‌های تبریز به سمت تکثیر فضایی پیش می‌رود، به طوری‌که حضور دو طنبی در خانه مشاهده می‌شود: طنبی جنوبی برای زمستان و طنبی شمالی برای تابستان.^{۱۷۸} به کارگیری طنبی مضاعف و جفتی در دوران آل مظفر در یزد رواج داشته است. این تغییر و تحول طنبی محدود به اقلیم گرم و خشک نیست، بلکه در خانه‌های گیلان نیز دیده می‌شود.^{۱۷۹} در آخر می‌توان گفت ترکیب فضایی صغه - طنبی در خانه‌های دوره ایلخانی به ترکیب تالار - طنبی - شاه‌نشین در دوره قاجار منتهی می‌شود. الگو فضایی طنبی شاه‌نشین‌دار حتی در دوره آل مظفر به کار می‌رفته است، ولی در دوره صفوی با مستحیل شدن چند فضا داخل فضای یگانه تالار، قسمت شاه‌نشین محدود به بازوی انتهایی تالار می‌گردد که بین دو

بادگیر قرار داشته و صدر مجلس بوده است. در دوره قاجار طنبی در برخی خانه‌های ایران (مانند کاشان و تبریز) با بادگیر و حوضخانه و تالار ترکیب می‌شود و دوباره اعتبار طنبی که در دوران صفوی از دست رفته بود، در دوره قاجار به صورت فضایی اشرافی مبدل می‌گردد.

۳.۴. طنبی باغ

در دوره آل مظفر دو گونه کلی طنبی در فضای باغ وجود داشته است.^{۱۸۰} همان‌گونه که ویلبر و گلمبگ نیز اشاره می‌کنند، طنبی باغ در دوران آل مظفر و تیموری به دو صورت در باغ به کار می‌رفته است. نمونه‌ای از آن به صورت اتاق یا کوشکی بر روی عمارت ساباط ورودی باغ و گونه دیگر به صورت اتاق یا کوشکی در پشت یا فراز ایوان (صفه) ساخته می‌شده است. غالب باغ‌ها دارای یک نوع ساختمان به نام طنبی بود که برای ایام تابستان طرح‌ریزی شده بود. گاهی اوقات این بنا که احتمالاً تالار بازی بود، بر فراز ایوان یا درگاهی قرار می‌گرفت.^{۱۸۱} از باغ‌های دوره آل مظفر تنها عمارت چم باقی مانده که باغ تابستانی شاه یحیی بوده است (ت ۱۷). این عمارت ایوان بلند در جلو و گنبدخانه‌ای در پشت دارد. گنبدخانه (طنبی) باغ چم

ت ۱۶ (راست).

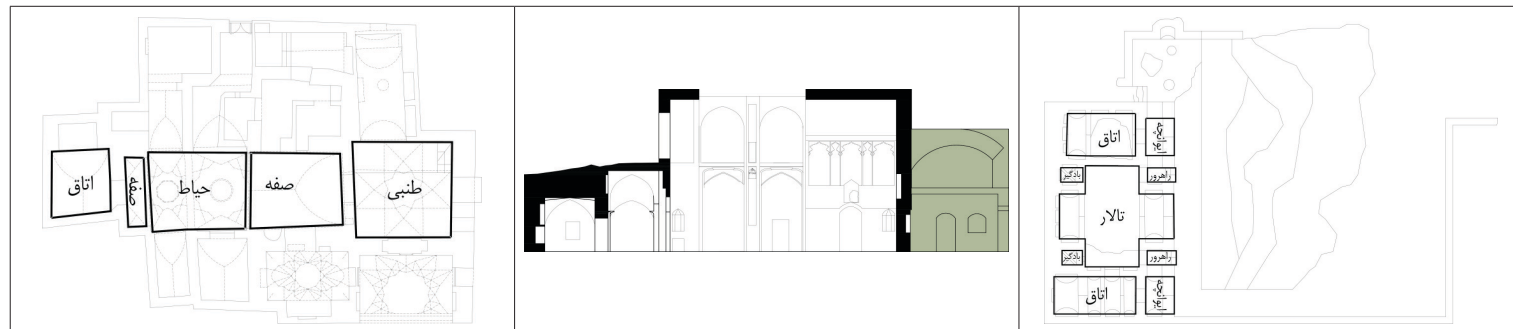
پلان خانه نقیب‌الاشراف. مأخذ: سازمان میراث فرهنگی یزد

ت ۱۴ (میان). طنبی به منزله پشت‌بند صغه خانه قاضی

جلال‌الدین، مأخذ: سازمان میراث فرهنگی یزد.

ت ۱۵ (چپ).

پلان خانه بابایی، مأخذ: خادم‌زاده، معماری دوره آل مظفر یزد.

همانند گنبدخانه مساجد آل مظفر متخلخل و دارای ویژگی‌های مشترک با این گنبدخانه‌هاست. آنچه با عنوان تخلخل سازه در معماری ایلخانی خوانده شد، در مساجد این دوره به شکل بارز و باشکوهی نمایان است (ت ۱۸). بنابراین ترکیب و کیفیت فضایی مجوف و سبک گنبدخانه و ایوان به همراه غرفه‌های زیبا و دلچسب فوقانی آن تا حد زیادی یادآور عمارت‌های شاه‌نشین و کوشک است.^{۱۸۲} سبک‌سازی توده حجیم دیوارهای گنبدخانه در دوره تیموری نیز تداوم می‌یابد.^{۱۸۳} گنبد خانه‌چم به‌مانند گنبد مساجد، ساختاری کشیده دارد و کمربوش‌های ایوان و گنبدخانه امکان دسترسی و دید را در تراز بالاتر فراهم می‌آورد (ت ۱۹). در دوران صفوی فضای تالار جای صفه را می‌گیرد و مشابه تحول خانه، برای طنبی باغ نیز اتفاق می‌افتد. فضای طنبی در دوران آل مظفر که گنبدخانه‌ای رفیع و کشیده همانند عمارت چم بود، تبدیل به فضایی کم‌ارتفاع‌تر و ساده‌تر همانند طنبی باغ دولت‌آباد می‌شود. ساده شدن طنبی آل مظفر در باغ همگام با کم‌فروغ شدن طنبی در دیگر ساختمان‌ها می‌گردد و این سادگی هم در ساختار و هم در آرایه‌ها به‌وجود می‌آید. ریزش برخی ویژگی‌های طنبی به داخل تالار، افزایش

فضاهای جنبی و خدماتی، و تقسیم وظایف بر ساده‌تر کردن فضای طنبی ایلخانی نقش داشته است.

همنشینی طنبی همواره با باد و عنصر بادگیر حفظ شده است. در دوران قبل از صفوی بخشی از باد از طریق صفه جلو به طنبی پمپاژ می‌شد، درحالی‌که در دوران صفوی به بعد، باد از طریق بادگیر انتهای طنبی به داخل وزیده می‌شد. بنابه متون قدیمی و منابع موجود، طنبی در دوران آل مظفر وابسته به ایوان یا صفه بوده، درحالی‌که برای طنبی باغ دولت‌آباد، این فضا از تالار مستقل شده و حتی معمار با ایجاد دسترسی‌های مختلف و تعبیه دو بادگیر و فاصله‌گذاری با باد، استقلال فضایی طنبی را افزایش داده است. الگوی فضای چلیپایی تالار و دو بادگیر در گوشه‌ها که در خانه‌های صفوی یزد به کار گرفته می‌شود، در این بنا با یک تغییر به کار می‌آید. در خانه‌های صفوی تالار فضای انتهایی خانه است، درحالی‌که در باغ دولت‌آباد فضای تالار به‌همراه جفت بادگیرش، مقدمه‌ای بر فضای طنبی با یک بادگیر وزین است. اضافه شدن فضای طنبی در پشت فضای تالار و اضافه شدن بادگیر یگانه بزرگ در داخل فضای طنبی و پشت دو بادگیر کوچک

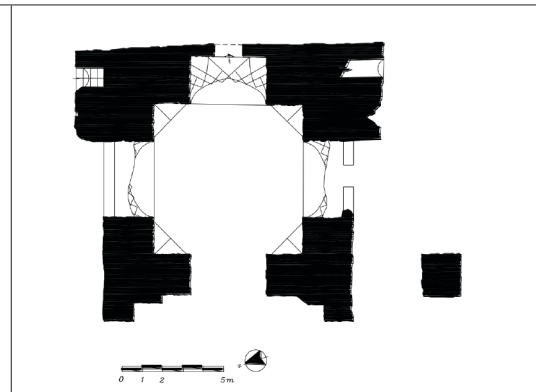
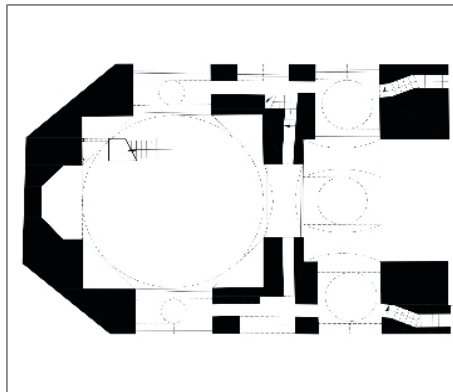
۱۸۲. عیسی اسفنجاری، «پژوهش مسجد جامع ده نو میند»، ۳۱.

۱۸۳. ویلبر و گلمبگ، معماری تیموری ایران و توران، ۲۶۳.

ت ۱۸ (چپ). پلان گنبدخانه و ایوان مسجد جامع بندرآباد. مأخذ: سازمان میراث فرهنگی یزد.

ت ۱۹ (میان). کوشک چم تفت، عکس: نگارنده.

ت ۱۷ (راست). پلان کوشک چم تفت، ترسیم: نگارنده.

از نوع دیگر طنبی که معمولاً بر روی ساباط ورودی باغ ساخته می‌شده، نمونه‌ای باقی نمانده است. به نظر می‌رسد در بطن این دو گونه طنبی نیز دارای سیری تکاملی است. طنبی روی ساباط که ابتدایی‌تر است و عمومیت دارد، معمولاً برای باغ‌هایی بوده که در آنها تنها عمارت باغ محدود به همین طنبی و ساباط می‌شده است. عمومی‌ترین خصوصیات معماری باغ‌های یزد، برافراشتن رواق و یا تعدادی ساباط در آنها بود. ساباط غالباً نزدیک ورودی یا کنار خیابان باغ قرار می‌گرفت.^{۱۸۴} طنبی درون باغ برای باغ‌های متمولین ساخته می‌شده است. باغ‌های حکومتی مانند «باغ ساباط» علاوه بر طنبی ساباط دارای طنبی درون باغ نیز بوده است. تنها طنبی پابرجای دوره تیموری، طنبی شربت‌خانه افوشته است. اطلاق نام طنبی به فضای میانی شربت‌خانه با مرور صفاتی که در تاریخ جدید یزد برای طنبی به کار رفته است، تأیید می‌شود.^{۱۸۵} طنبی افوشته گنبدخانه میانی کوشک است که به صورت دوطبقه ساخته شده است. این طنبی همانند طنبی باغ ساباط به صورت فوقانی و

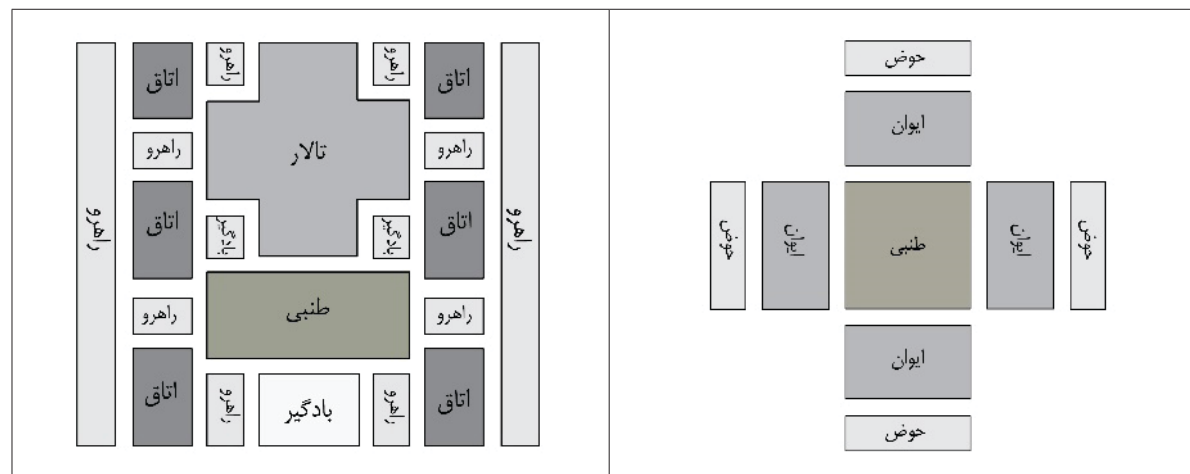
نشان‌دهنده بداعت طرح در عین وفاداری به الگوهای فضایی پیشین است. الگوی فضای چهارصفه و طنبی باغ در متون تاریخی وجود دارد. معمار باغ دولت‌آباد با قرار دادن تالار که طرحی صلیبی دارد، در کنار طنبی مستطیل‌شکل پایبندی به الگوهای گذشته را تثبیت کرده است. از نگاهی دیگر، فضای تالار به همراه جفت بادگیرهایش، تصحیح و به‌روز شده الگوی طنبی آل مظفر است و معمار با قرار دادن این الگو در کنار طنبی انتهایی یادآور طنبی‌های دوگانه (مضاعف یا جفتی) در باغ‌های آن دوران است. این بنا متأثر از عملکرد خصوصی آن (حرمسرا) بوده و معمار بنا سعی کرده مشکلات طرح‌های دوره صفوی را با خلاقیت‌های خود مرتفع کند. نیاز به فضایی شاه‌نشین گسترده و عدم قناعت به شاه‌نشین تالار، نیاز به دسترسی‌های متنوع و روابط گسترده فضایی، نیاز به افزایش محرمیت فضایی، نیاز به فضاهای متنوع سکونت، همگی منجر به ظهور حرمسرای باغ با پلانی آمیخته با تجربه‌های جدید و قدیم است (ت ۲۰).

ت ۲۱ (راست).

پلان خانه نقیب‌الاشراف. مأخذ: سازمان میراث فرهنگی یزد

ت ۲۰ (چپ).

ترکیب فضایی طنبی باغ دولت‌آباد یزد.

۱۸۴. همان، ۲۴۶.

۱۸۵. نغمه اسدی چیمه، نیلوفر ملک و حمیدرضا جیحانی، «بازخوانی بنای موسوم به شربت‌خانه افوشته بر اساس وقف‌نامه موقوفات سیدواقف»، ۱۰۱. علاوه بر آن ایرج افشار در کتاب یزدنامه بدین نکته اشاره می‌کند که کتیبه کاشی معرق شربت‌خانه افوشته در نظر مورخ ۸۷۶ق عمل غیاث یزدی بوده که در قرن نهم می‌زیسته (ایرج افشار، یزدنامه، تهران: ایرج افشار، ۱۳۷۲) که این نظر به متداول بودن الگوی ساخت طنبی در این پهنه سرزمینی کمک می‌کند.

می‌رسد. انطباق آرایه‌های موجود از قبیل گچ‌بری، تنگ‌بری، جامخانه، گل‌بری، نغول‌کاری، مشبک‌های گچی، و کاشی‌کاری با متون تاریخی همگی دلیلی بر نفاست فضای طنبی در این دوران است.

در بررسی سیر تحول طنبی مشخص شد که این واژه در قرون میانی «طرز» نامیده می‌شده و به‌اشتباه به «طرز» و «طرر» نگاشته می‌شده است. واژه طرز که تحول یافته «تزر» است، از واژه اصیل «تچر» برگرفته شده است. اطلاق عنوان «شاه‌نشین» برای این فضا نیز برگرفته از کاخ تچر در تخت جمشید است. پس از کنکاش متون تاریخی مبرهن گردید که عملکرد این فضا در مناطق مرکزی ایران نیز همراه با واژه تحول یافته است؛ بدین‌صورت که واژه تچر که برای فضای زمستان‌نشین به کار می‌رفته، در دوران اسلامی به فضای تابستان‌نشین برای واژه تزر تحول می‌یابد. این تحولات باعث شده در برخی متون تاریخی، حتی فضاهایی مانند تابخانه که در تخالف با طنبی بوده، دارای یک اشتراک معانی باشند. با غور در تعاریف طنبی معلوم گردید که فضای طنبی در تاریخ معماری ایران متنوع است و یگانه مفهوم مشترک همان شاه‌نشین بودن فضاست.

اوج شکوفایی طنبی در مسجد جامع یزد در دوران آل مظفر بوده و در دوران بعد، به‌خاطر تغییر الگوهای زیبایی‌شناسانه و نیازهای تکنولوژیک، طنبی در حد یک گرم‌خانه کوچک و جانبی تنزل می‌یابد و شواهدی از طنبی فخیم و بزرگ در مساجد یزد رؤیت نمی‌گردد. فضای یکدست و گسترده به‌همراه نور و روشنایی فراوان و ایجاد فضای متضاد^{۱۸۹} در عین هماهنگی با فضای گنبدخانه از جمله خصلت‌های طنبی در مسجد جامع یزد است که برای همیشه به ارمغان گذاشته است. اطلاق نام طنبی برای شبستان تابستانه مسجد جامع یزد و بعداز آن برای مسجد امیر چخماق به‌خاطر ساخته شدن آن توسط حاکمان محلی و

تحتانی بوده و فضای شاه‌نشین میان چهارصفه است. هم‌نشینی طنبی با چهارصفه به اتکا به متون تاریخی یزد وجود دارد (ت ۲۱). این نوع طنبی، برخلاف خانه‌های مظفری، تنها در ارتباط با یک صفه نیست، بلکه می‌تواند بنایی مستقل و دارای صفه‌هایی تلقی شود. این نکته از خلال ذکر باغ ساباط در یزد قابل‌دریافت است و در کوشک‌های دوره بعدی، به‌ویژه کوشک‌های صفوی، به چشم می‌خورد.^{۱۸۶} طنبی افوشته در آرایه تشابه‌هایی با طنبی‌های تاریخی یزد دارد. تزیینات عالی گچی، مقرنس در گوشه‌سازی، و کاشی‌کاری در ازاره‌ها، از یک‌سو، و ذکر نام طنبی در وقف‌نامه به‌صورت مجزا و تأکید بر آن این، از سوی دیگر، این موضوع را تأیید می‌کند.^{۱۸۷} بنابراین باوجود چهارصفه تیموری افوشته می‌توان اذعان کرد که در دوره ایلخانی و آل مظفر یزد طنبی‌های مشابه در یزد ساخته می‌شده است و همه این پیشرفت‌های فنی که با عنوان سبک تیموری معرفی شده، قبلاً در نیمه قرن چهاردهم میلادی در آثاری که به‌وسیله فرمانروایان مظفری اصفهان، شیراز، و یزد برپا شده بود، وجود داشته است.^{۱۸۸} با توجه به مشابهت‌های آرایه‌های افوشته با طنبی‌های یزد و تکرار تزیینات سقف مقرنس، تنگ‌بری، ازاره‌های کاشی‌کاری‌شده، نقاشی روی گچ و گچ‌بری در باغ‌های صفوی اصفهان، می‌توان گفت فضای طنبی سلف ایلخانی کوشک‌های صفوی و تیموری بوده است.

نتیجه‌گیری

با رونق ساخت‌وساز در دوره آل مظفر و اتابکان در یزد، تنوع فضاهای معماری در این دوران مشاهده می‌شود. به‌استناد متون تاریخی یزد مشخص گردید که فضای طنبی در مساجد، مدارس، مزارها، خانقاه‌ها، باغ‌ها، خانه‌ها، و دیوان‌خانه ساخته می‌شده است. بیشترین فراوانی نمونه‌های تاریخی این فضا متعلق به فضاهای مسکونی است که در واقعیت نیز به‌اثبات

۱۸۶. اسدی چیمه، ملک و جیحانی، «بازخوانی بنای موسوم به شربت‌خانه افوشته بر اساس وقف‌نامه موقوفات سیدواقف»، ۱۰۰.

۱۸۷. همان، ۱۰۱.

۱۸۸. ویلبر و گلمیگ، معماری تیموری ایران و توران، ۲۵۵.

۱۸۹. پارادوکسیکال

دوره ایلخانی به صفوی، برخی ویژگی‌هایش از دست می‌رود، ولی اثرش بر کوشک‌های تیموری و صفوی مهمور می‌گردد. طنبی‌های یزد، چه به‌صورت شاه‌نشینی بر روی درگاه یا ساباط ورودی که بعداً در درگاه باغ فین یا عالی‌قاپو دیده می‌شود و چه به‌صورت کوشک میان باغ که در عمارت هشت‌بهشت و افوشته دیده می‌شود، یادآور سبک محلی و اسلاف باغ‌های مرکزی ایران است. ترکیب همه‌گیر فضای تالار با بادگیر در دوره صفوی جانشین فضای طنبی در معماری باغ و خانه می‌گردد و طنبی مظفری به پستوی تاریخ معماری یزد می‌رود.

سپاسگزاری: بدین‌وسیله تشکر و سپاس فراوان خود را از استاد محترم دکتر عیسی اسفنجاری کناری که با ادبیات شفاهی و نوشتاری خود من را با فضای طنبی آشنا کردند و با پژوهش‌های خود گشایشگر این حوزه بودند، تقدیم می‌کنم.

شاه‌نشین بودن آن است. درحالی‌که در دوره‌های بعد کاربرد طنبی برای برخی مساجد یزد به‌دلیل شباهت کالبدی با فضای طنبی آل مظفر و تیموری است.

تحول طنبی در معماری مسکونی در نواحی مختلف ایران فرازوفروود متفاوتی داشته است. فضای طنبی که در دوران آل مظفر نقطه عطف خانه و مرکز گرانیگاه خانه است، در دوره صفوی برخی از وظایفش به فضای تالار واگذار می‌شود و رنگ می‌بازد. در دوران بعد فضای طنبی نه در خانه‌های یزد بلکه در مناطق دیگر ایران با گردآوری فضاهای دیگر در اطراف و حذف ناکارآمدی‌هایش، دوباره به متن اصلی خانه برمی‌گردد و همان نقش شاه‌نشین را می‌یابد. ردپای طنبی ایلخانی بر تاریخ معماری مسکونی یزد با خصلت شاه‌نشین به‌جا می‌ماند، هرچند خود فضا به فراموشی سپرده می‌شود.

طنبی باغ همگام با روش‌های ساختمان‌سازی در گذار از

References

- Abdul-Razzaq Samarqandi, Abdul-Razzaq ibn Ishaq. *Matla' Sa'dain and Majma' Bahrain*. edited by Abdul Hassan Nava'i. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies, 1993. (In Persian).
- Abouei, Reza, Leila ZakerAmeli, Farhang Mozaffar. "The Emergence of Badgir in the Houses of Yazd-Ardakan Plain". *Restoration of Historical and Cultural Monuments and Structures*, 2(3) (2012): 15-28.
- Afshar, Iraj. *Monuments of Yazd*. Tehran: Anjuman-e Athar-e Milli Publications, 1995. (In Persian)
- _____. *Yazdnameh*, Tehran: Iraj Afshar, 1993.
- Asadi Chime, Naqme, Niloufar Malek, and Hamidreza Jayhani. "Recognition of a Monument Called Sharbatkhāneh in Afushteh, based on the Deed of Endowment of Seyyed-i Waqif's Properties". *Soffeh* 30 (4) (2021): 91-108. (In Persian)
- Belali Oskui, Azita, MohammadAli Keynejad, and Abdolhamid Noghrehkar. "Hypothetical Plan of Rab'-e-Rashidi". *Soffeh*, 20(1) (2011): 51-76.
- Beyhaqi Dabir, Khwaja Abu al-Fazl Muhammad ibn Husayn. *Tarikh-e Bayhaqi*. edited by Khalil Khatib Rahbar. Tehran: Mahtab Publications, 2002. (In Persian)
- Bromberger, Christian. *Housing and Architecture in the Rural Society of Gilan*. Transl. Alaeddin Gooshehghir. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research, 1991. (In Persian)
- Dormohamadi, Mansoureh. "Typology of Historical Houses in Muzaffarid ERA: Case Study of Ardakan City, Yazd, Iran". *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 44 (2020): 945-952.
- Emami Meybodi, Davood, Farhad Tehrani, and MohammadReza Oliaie. "Research of Tanabi (Wind Guard Space) in Yazd Muzaffaris (Ilkhanate) Houses". *Archaeological Research of Iran* 12 (33) (2022): 321-355. (In Persian)
- Esfanjari Kenari, Eisa. "Study and Research on the Architecture of Deh Nou Jame Mosque in Meybod". *Athar*, 26(38) (2005): 3-53. <http://journal.richt.ir/athar/article-1-304-fa.html>. (In Persian)
- Esfanjary, Eisa. *Persian Historic Urban Landscapes: Interpreting and Managing Maibud over 6000 Years*. Edinburgh university press, 2017.

- Esfanjiari, Eisa, and Leila Zakerameli. Research Report on Safavid Housing in Meybod. Meybod Research Base Documentation Center and Yazd Province Cultural Heritage and Tourism Organization Documentation Center, (Meybod), 2005.
- Gharehbeglou, M. and L. Reshad. "Characterizing imageability in Gajar houses of Tabriz". *Geographical Researches*, 36 (3) (2021): 233-241. <http://georesearch.ir/article-1-1100-en.html>.
- Haeri, MohammadReza. *House, Culture, Nature (A Study of the Architecture of Historical and Contemporary Houses in Order to Develop the Process and Criteria for House Design)*. Tehran: Urban Planning and Architecture Study and Research Center, 2009. (In Persian)
- HajiMohammad Kashani, MohammadGhasem. *Majma Al-Fors*. edited by Muḥammad Dabīr Siyāqī. Tehran: Ali Akbar Elmi Press Institute, 1959. (In Persian)
- Hamawi Baghdadi, Yaqut. *Mu'jam al-Buldan*. Transl. Alinaghi Monzavi. Tehran: Cultural Heritage Organization of the Country, 2001. (In Persian)
- Hamedani, Rashid al-Din Fazollah. *Endowment Letter of Rashidi Quarter*. edited by Iraj Afshar and Mojtaba Minovi. Tehran: Anjuman -e Athar-e melli Publication (In Persian).
- Haqjoo, Amir, Hossein Soltanzadeh, Farhad Tehrani, and Simon Aivazian. "The Development of Essential Elements of Tabriz Houses from Qajar to Early Pahlavi Periods". *Soffeh*, 29(3) (2019): 121-140. <https://doi.org/10.29252/soffeh.29.3.121>.
- Hilen Brand, Robert. *Islamic Architecture; Form, Function, Meaning*. Transl. Baqer Ayatollahzadeh Shirazi. Tehran: Rozaneh Publications, 2004. (In Persian)
- Ibrahim Zarei, Mohammad, Fazlollah Mirdehghan, and MohammadHasan Khademzadeh. "The Decorations and Their Ornamental Value in Residential Architecture During Muzaffarid Dynasty in Yazd, Iran". *Journal of Iranian Architecture Studies*, 5(9) (2022): 101-122.
- Jafari, Jafar ibn Hassan Jafari. *Tarikh-e Yazd (History of Yazd)*. Tehran: Bongah-e Tarjomeh va Nashr-e Kitab, 1959. (In Persian)
- Janebollahi, Saeed. *Forty Sayings on Anthropology of Meybod*. Tehran: Roshanan Publications, 2012. (In Persian)
- Javaherian, F. and A. Shahcheraghi. "The Evolution of Plants during the Life of Dolatabad Garden". In First International Conference on Iranian Gardens. Tehran, 2017.
- Karimi, AmirHossein. "Clay Reliefs Are a Special Kind of Architectural Decoration". In *Meybod, The City that Exists*, 2017, Tehran: ultural Heritage and Tourism Organization, 211-238.
- Kateb, Ahmad ibn Hossein ibn Ali. *Tarikh-e jadid-e Yazd*. Tehran: Farhang Iran Zamin Publications, 1965. (In Persian)
- Keynejad, MohammadAli and MohammadReza Shirazi. *The Old Houses of Tabriz*. Tehran: Matn.pub., 2010. (In Persian)
- Khademzadeh, MohammadHasan. *Architecture of the Al-Mozafar Period of Yazd*. Tehran: Hampa Publishing, with the participation of the Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Yazd Province. 2008. (In Persian)
- Khademzadeh, MohammadHassan. *Historical Mosques of Yazd City*. Tehran: National Cultural Heritage Organization, 2006. (In Persian)
- Mahdavi, Mosleh al-Din. *Biography of Allameh Majlesi*. edited by MohammadAli Rozati. Tehran: Printing and Publishing Organization, 1999. (In Persian)
- Memarian, Gholamhossein. *Iranian Architecture*. Tehran: Soroush Danesh Publication, 2008. (In Persian)
- Memarian, Gholamhossein. *Iranian Architecture; Systematics*. Tehran: Goljam Publishing, 2020. (In Persian)
- Mostofi Bafghi, M.M. *Jami I Mufidi (second ed., Vol. 1, 2, 3)*. Tehran: Asatir Publications. (In Persian)
- Mushtaqi Naini, Ali ibn Muḥammad. The Desert Report; The Travelogue of Safā os-Saltaneh Nāini (Toḥfeh al-Foqarā'). edited by Muḥammad Golbon. Tehran: Ettela'at Publications, 1988. (In Persian)
- Naeima, GholamReza. *The Evolution of Iranian Architecture*. Tehran: Soroush Danesh Publications, 2015. (In Persian)
- Nakhjavani, Shams al-Din Muhammad ibn Fakhr al-Din Hindushah. *Sahah al-Fars*. edited by AbdulAli Ta'ati. Tehran: Book Translation and Publishing Company, 1979. (In Persian)
- Nikzad, Zatollah.. "Dawlatabad Garden, Yazd". *Athar*, 54 (2011): 93-112. (In Persian)
- O'Kane, Bernard. *Timurid Architecture in Khurasan*. Translated by Ali Akhshini. Tehran: BehNashr, 2007. (In Persian)
- Pirnia, MohamadKarim. "Arch and Vault in Iranian Architecture". *Athar*, no. 20, 24 (1994). (In Persian)
- _____. "Chafdhā and Taqha", edited by Zohreh Bozorgmehri. *Athar* 24. (In Persian)
- _____. *Introduction to Islamic Architecture of Iran*. Tehran: Iran University of Science and Technology Press, 2003. (In Persian)
- Pirnia, Moshir-al-Dowlah. *Tarikh- e Iran- e Bastan*. Tehran: Mahtab Publications, 2011. (In Persian)
- Pope, Arthur Upham. *A Survey of Persian Art*. Tehran: Scientific and Cultural Publications, 2015. (In Persian)
- Pourdavoud, Ebrahim. *Ancient Culture of Iran. Vol. 1*. Tehran: University of Tehran, 1976. (In Persian)
- Qayyoomi, Mehrdad. "Gardens of Khurasan in Beyhaqi's History". *Soffeh*, 17(1) (2008): 5-29. https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100055_f85714aa9ad87e708f1ace16181c14aa.pdf.
- Qayyoomi Bidhendi, Mehrdad and SeyyedMohammad Beheshti. *Dictionary of Iranian Architecture in Persian References, Terms and Concepts*. Tehran: Matnpub, 2009. (In Persian)

- Qizilbash, MohammadReza and Farhad Abul-Ziya. *The Alphabet of Traditional Yazd Carpentry*. Tehran: The National Planning and Budget Organization, 1985. (In Persian)
- Riahi, MohammadAmin. *Good-Search in the Poetry and Thought of Hafez*. Tehran: Elmi Publications. (In Persian)
- Safipour Shirazi, Abdu Rahim ibn Abdul Karim. *Muntaha Al-Arb in the Arab Languages*. Tehran: Sokhan Publications, 2017. (In Persian)
- Seif al-Dula, Sultan Mohammad Mirza. *Seif al-Dula Travelogue, also known as the Mecca Travelogue. edited by Ali Akbar Khodaparast*. Tehran: Nashre Ney, 1986. (In Persian)
- Sheikh Al-Hokmaei, Emad Al-Din. *Documents of Iranian Architecture*. Tehran: Matnpub, 2009. (In Persian)
- Shoori, Hassan. *Farhang Shoori (Lisaan al-Ajam)*. Tehran: Noviseh Parsi Publications, 2017. (In Persian)
- Surūri, MuḥammadQāsim and Moḥammad DabīrSiyāqī. *Farhang- e Majma al Forac*. AliAkbar Elmi Bookstore, 1960. (In Persian)
- Taheri, MohamadMahdi, Hamed Mazaherian, and Saeid Khaghani. "Shabestan-based Typology of Historical Iranian Mosques and its Representation Using Geographic Information Systems". *Journal of Fine Arts, Architecture and Urban Planning*, vol. 23, no. 3 (Fall 2018): 17-26. (In Persian)
- Tawakkul ibn Ismail Ibn Bazzaz. *Safwat al-Safa*, edited by Majd Tabatabai. Tehran: Zaryab Publications, 1997. (In Persian)
- Wasiti, Morteza Hosseini Zubaidi. *Taj al-Arus min Jawahir al-Qamus*. Beirut: Dar al-Hidayah 1994. (In Persian)
- Wilber, Donald. *Islamic Architecture of Iran in the Ilkhanid Period*. Transl. Abdullah Faryar. Tehran: Elmi Farhangi publication, 2014. (In Persian).
- Wilber, Donald and Lisa Golmbeg. *Timurid Architecture of Iran and Turan*. Transl. M.Y. Kiani. First Edition. Tehran: Cultural Heritage Organization, 1994. (In Persian)
- ZakerAmeli, Leila and Abdullah JabalAmeli. "A Study of the Evolution of the Porch in Traditional Houses of the Yazd-Ardakan Plain from the Mozaffari Period to the Qajar Period". *Soffeh*, vol. 23, no. 3 (2013): 103-118. (In Persian)
- https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100208_b0dc3aedf90051accec41e2c85a8cd23e.pdf.
- ZakerAmeli, Leila, and Eisa EsfanjariKenari. "The Architecture of Safavid Houses in Meybod". In *Collection of Articles on Architecture and Urban Planning of the Isfahan School Gathering*, Tehran: matnpub, 2008, 69-122. (In Persian)
- ZakerAmeli, Leila, and Eisa EsfanjariKenari. "The Mozaffari Houses of Meybod". In *Meybod, a City that Exists*, Tehran: Cultural Heritage and Tourism Organization. Research Base of Cultural Heritage of the Historical City of Meybod, 2006, 157-208.
- Zeinali, Bahman and Mostafa Pirmoradin. "An Analysis of the Evolution of Local Historiography in Yazd (From the Beginning to the End of the Safavid Era)". *Research Journal of Iran Local Histories*, 3 (3) (2015): 104-121. https://localhistories.journals.pnu.ac.ir/article_1444_01f7cd7616a9ad270931bf7db4088bc0.pdf.